

Κ Α Λ Α Μ Α Ρ Ι Α

(Ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῆς βυζαντινῆς Χαλκιδικῆς)

Διὰ τὴν ἱστορίαν πόλεων καὶ τόπων, οἱ ὅποιοι δὲν εὐρέθησαν, ὅπως τὰ μεγάλα κέντρα, εἰς τὸ προσκήνιον τῆς Ἱστορίας, δὲν ὑπάρχουν ἢ ὑπάρχουν ἐλάχισται πληροφορίαί πηγῶν. Ἡ Χαλκιδικὴ κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν δὲν εὐρέθη ποτὲ εἰς τὸ κέντρον μεγάλων ἱστορικῶν γεγονότων. Ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τὸ Ἅγιον Ὅρος αὐτῆς μὲ τὰς Μονὰς του καὶ τὰς πληροφορίας τῶν ἐγγράφων αὐτῶν, δὲν γνωρίζομεν πολλὰ περὶ τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς Χαλκιδικῆς κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν. Τὰ ἐγγραφα τῶν Μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὅρους δίδουν βεβαίως πλῆθος πληροφοριῶν, ἀλλὰ αἱ πληροφορίαὶ αὐταί, ὅταν δὲν εἶναι ὀνόματα προσώπων, εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τοπωνύμια περιοχῶν τῆς Χαλκιδικῆς, ὅπου αἱ Μοναὶ εἶχον κτήματα, ἐπὶ τῇ βάσει δὲ αὐτῶν ἔχει ἤδη ἐπιχειρηθῆ μία διοικητικὴ καὶ γεωγραφικὴ μελέτη τῆς Χαλκιδικῆς κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους¹. Διὰ ταῦτα, ἐκτὸς τῶν ἀραιῶν φιλολογικῶν πηγῶν, καὶ πᾶν στοιχεῖον τοπικόν, ὅπως ἐπιγραφαί, ἀρχαιολογικὰ εἱρεῖπια, τοπωνύμια, ἐντόπιος λαογραφία καὶ γλῶσσα καὶ ὀτιδήποτε ἄλλο, ἠμποροῦν νὰ συνεισφέρουν εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἱστορίας τοῦ τόπου.

Ἡμεῖς εἰς τὴν μικρὰν αὐτὴν μελέτην θὰ προσπαθήσωμεν νὰ ἀνακαλύψωμεν τὴν ἱστορίαν καὶ νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν ἔτυμολογίαν ἑνὸς τοπωνυμίου τῆς Χαλκιδικῆς, παρ' ὅλον ὅτι τὰ τοπωνύμια παρουσιάζουν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν λίαν ὀλισθηρὸν ἔδαφος. Θὰ προσπαθήσωμεν, διότι πιστεύομεν ὅτι ἡ ὀρθὴ ἔτυμολόγησις του καὶ ἡ ἐπιτυχὴς τοποθέτησις του εἰς τὰ ἱστορικὰ αὐτοῦ πλαίσια θὰ μᾶς διδάξῃ κάτι ἀπὸ τὴν βυζαντινὴν ἱστορίαν τῆς Χαλκιδικῆς, διότι βυζαντινὸν εἶναι, ὅπως θὰ ἰδοῦμε, τὸ τοπωνύμιον αὐτό. Κατὰ πόσον ἡ ἔτυμολόγησις του εἶναι ὀρθὴ καὶ ἡ ἱστορικὴ τοποθέτησις του ἐπιτυχὴς, τοῦτο θὰ κρίνῃ ὁ ἀναγνώστης. Τὸ τοπωνύμιον αὐτὸ εἶναι ἡ «Καλαμαρία» (Καλαμαριά).

1. Ἡ Πύλη Καλαμαρίας τῆς Θεσσαλονίκης

Σήμερον ὀνομάζεται «Καλαμαριά» προσφυγικὸς συνοικισμὸς εἰς τὰ νοτιο-ανατολικά προάστεια τῆς Θεσσαλονίκης ἐπὶ τοῦ Μικροῦ-Καραμπουρνοῦ, τοῦ Μικροῦ Ἐμβόλου τῶν Βυζαντινῶν, ὁ ὅποιος ἀποτελεῖ καὶ ἰδιαίτερον

1. Γεωργίου Ἰ. Θεοχαρίδου, Κατεπανίκια τῆς Μακεδονίας. (Συμβολὴ εἰς τὴν διοικητικὴν ἱστορίαν καὶ γεωγραφίαν τῆς Μακεδονίας κατὰ τοὺς μετὰ τὴν φραγκοκρατίαν χρόνους). «Μακεδονικά», Παράρτημα 1, Θεσσαλονίκη 1954, σ. 1-34.

Δῆμον Καλαμαριάς. Πουθενά ἄλλοῦ δὲν ἀπαντᾶται τὸ ὄνομα Καλαμαριά. Ἐπὶ τουρκοκρατίας ὁμῶς καὶ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνος ὠνομάζετο «Πόρτα Καλαμαριάς» ἡ πύλη τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους τῆς πόλεως, ἡ ὁποία εὐρίσκετο ἄλλοτε¹ εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἔξοδον ἐκ τῆς πόλεως τῆς μεγάλης λεωφόρου τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς λεγομένης Ἐγνατίας ὁδοῦ².

Εἶναι προφανές, ὅτι ἡ πύλη αὐτὴ τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους τῆς πόλεως ὠνομάζετο «Πόρτα Καλαμαριάς» (Πύλη Καλαμαρίας), διότι ὠδήγει εἰς περιοχὴν, κειμένην ἀνατολικῶς τῆς Θεσσαλονίκης καὶ φέρουσιν τὸ ὄνομα Καλαμαριά (Καλαμαρία), πολὺ πρὶν νὰ ὑπάρξῃ πρὸς τὰ ἐκεῖ ὁ σημερινὸς ἔξω τῆς πόλεως ὁμόνυμος συνοικισμός. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ὠνομάζετο Ληταία Πύλη ἢ πύλη τοῦ δυτικοῦ τείχους τῆς πόλεως, ἡ ὑπάρχουσα ἄλλοτε εἰς τὸ δυτικὸν τέρμα τῆς σημερινῆς ὁδοῦ Ἁγίου Δημητρίου³, διότι αὐτὴ ὠδήγει εἰς τὸ βορειο-ἀνατολικῶς τῆς πόλεως κείμενον χωρίον Λητὴ (Ἁϊβάτι, ἐπὶ τουρκοκρατίας)⁴. Ἐπὶ λοιπὸν εἰς παλαιοὺς χρόνους περιοχὴ

1. Β. Α. Μυστακίδου, Διάφορα περὶ Θεσσαλονίκης σημειώματα. «Ὁ ἐν Κων/πόλει Ἑλλην. Φιλολ. Σύλλογος» 27 (1900) 387. - Π. Ν. Παπαγεωργίου, Θεσσαλονίκης Βυζαντιακοὶ ναοὶ καὶ ἐπιγράμματα αὐτῶν, BZ 10(1901) 23. Τοῦ αὐτοῦ, Zur Vita der Hl. Theodora von Thessalonike, BZ 10 (1901) 146. - Ο. Ταφραλί, Topographie de Thessalonique, Paris 1913, σ. 96. - Τὸ 1903 καταδαφίσθη τὸ μεταξὺ Εὐαγγελιστρίας καὶ Σιντριβανίου τμήμα τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους καὶ ἡ Πόρτα-Καλαμαριάς, πλὴν τοῦ νοτίου πύργου αὐτῆς. Τὴν 30ὴν Αὐγούστου 1906 εἶχεν ἀρχίσει ἡ κατεδάφισις τοῦ νοτίου τούτου πύργου τῆς Πόρτας-Καλαμαριάς, τοῦ μόνου ἀπομεινάντος ἐξ ὅλου τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους. Τὸ μέχρι τοῦ Λευκοῦ Πύργου τμήμα εἶχε καταδαφισθῆ ἤδη τὸ 1873 ἐπὶ Μιδάτ-Πασᾶ. Ἐκ τοῦ πύργου τούτου ἐξήχθησαν 41 ἑλληνικαὶ καὶ 1 λατινικὴ ἐπιγραφή εἰς μαρμαρίνας στήλας, προερχομένας ἐκ τοῦ παναρχαίου νεκροταφείου ἐξωθι τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους. Τὰς ἐπιγραφὰς ἐξέδωκεν ὁ Π. Ν. Παπαγεωργίου, Θεσσαλονίκης κατεσφραγισμένον βιβλίον ἀνοίχθην. Μικρασιατικὸν Ἡμερολόγιον Ἑλένης Σβορώνου 1907. Ὁ ἴδιος ἐδημοσίευε τὰς ἐπιγραφὰς, καθὼς ἐξήγοντο, εἰς τὴν ἐφημερίδα «Ἀλήθεια» τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ Σεπτεμβρίου-Ὀκτωβρίου 1906.

2. Ἡ οὕτω λεγομένη κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁδὸς τῆς πόλεως εἶναι ἄγνωστον πῶς ὠνομάζετο ὑπὸ τοῦ λαοῦ κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν. Ἐπὶ τῶν λογίων ὠνομάζετο: Λεωφόρος. Ἐπὶ τουρκοκρατίας ἐλέγετο: Τὸ Φαρδὺ=ὁ φαρδὺς δρόμος (τουρκ. Τζαντέ-Γιόλ). Βλ. Ο. Ταφραλί, Thessalonique au XIe siècle, Paris 1919, σ. 122, σημ. 2. - Ἁ. Ξυγγουλοῦ, Συμβολαὶ εἰς τὴν τοπογραφίαν τῆς βυζαντινῆς Θεσσαλονίκης. Δημοσιεύματα τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Σειρὰ θεολογικὴ καὶ φιλολογικὴ ἀριθμ. 2, Θεσσαλονίκη 1949, σ. 8, σημ. 6. Ἡ μεγάλη ρωμαϊκὴ στρατιωτικὴ ὁδὸς Ἐγνατία, ἀπὸ Δυρραχίου εἰς Κωνσταντινούπολιν, διήρχετο ὀπισθεν τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ μῆκος τῶν λιμνῶν Ἁγ. Βασιλείου καὶ Βόλβης, ἀλλ' ἀπέστελλε διακλάδωσιν αὐτῆς εἰς τὴν πόλιν. Βλ. C. H. I. Makaronas, Via Egnatia and Thessalonike. Studies presented to David Moore Robinson, I. St. Louis 1951, σ. 380-388, ἰδίᾳ σ. 384 κ.έ. καὶ σημ. 12.

3. Ἐπὶ τουρκοκρατίας ὁδὸς Μιδάτ-Πασᾶ. Ο. Ταφραλί, Topographie κ.λ., σ. 168, σημ. 5.

4. Ο. Ταφραλί, Topographie κ.λ., σ. 106 κ.έ. - Π. Ν. Παπαγεωργίου, Θεσσαλο-

νοτιο-ανατολικῶς τῆς Θεσσαλονίκης φέρουσα τὸ ὄνομα Καλαμαρία (Καλαμαριά σήμερον), πολὺ πρὶν ἰδρυθῆ ἔκ τῶν προσφύγων τῆς μικρασιατικῆς καταστροφῆς τοῦ 1922 ὁ ἐκεῖ συνοικισμὸς Καλαμαριάς, ὁ ὁποῖος ἔλαβε τὸ ὄνομα ἔκ τοῦ τόπου καὶ ὄχι ὁ τόπος ἔκ τῶν προσφύγων. Περί τούτου μᾶς πείθει ἡ πύλη τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους τῆς πόλεως, ἡ φέρουσα παλαιόθεν τὸ ὄνομα Πύλη Καλαμαρίας, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ὠδήγει εἰς τὴν περιοχὴν, τὴν ὀνομαζομένην Καλαμαρία. Εἰς πόσον ὅμως παλαιοὺς χρόνους ὀνομάζετο Καλαμαρία ἢ περιοχὴ αὐτῆ τῆς δυτικῆς Χαλκιδικῆς καὶ ποία ἦτο αὐτῆ ἀκριβῶς; Αὐτὸ θὰ ἐρευνήσωμεν εἰς τὰ ἐπόμενα.

2. Ἡ Κασσανδρεωτικὴ Πύλη

Μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Καμενιάτου τοῦλάχιστον, μέχρι δηλαδὴ τῶν ἀρχῶν τοῦ 10ου αἰῶνος, ἡ Πύλη Καλαμαρίας τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους τῆς Θεσσαλονίκης εἶχεν ἄλλο ὄνομα. Δὲν ὀνομάζετο Πύλη Καλαμαρίας, ἀλλὰ Κασσανδρεωτικὴ Πύλη¹. Διατί Κασσανδρεωτικὴ; Προφανῶς, διότι ὠδήγει εἰς τὴν Κασσάνδρειαν τῆς Χαλκιδικῆς. Ἡ ἰδία ὅμως πύλη μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Καμενιάτου ὀνομάζετο, ὅπως εἶδαμε, Πύλη Καλαμαρίας, ὡς ὠδηγοῦσα εἰς τὴν Καλαμαρίαν. Ἐκ τούτων πρέπει νὰ ἐξαχθοῦν τὰ ἑξῆς ἀναγκαῖα συμπεράσματα: α) Ὅτι ἡ μετονομασία τῆς πύλης ἀπὸ Κασσανδρεωτικὴ εἰς Καλαμαρίας πρέπει νὰ ἐγένετο μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Καμενιάτου, ἀφοῦ ὁ Καμενιάτης τὸ 904 ὀνομάζει τὴν πύλην αὐτήν, ὅπως εἶπαμε, ἀκόμη Κασσανδρεωτικὴν καὶ δὲν γνωρίζει τὴν ὀνομασίαν Καλαμαρίας. β) Ὅτι ἡ ἕξω τῆς πύλης αὐτῆς περιοχὴ νοτιο-ανατολικῶς τῆς Θεσσαλονίκης ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Θεσσαλονικέως Καμενιάτου δὲν ὀνομάζετο ἀκόμη Καλαμαρία, ἀφοῦ ἢ εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ὠδηγοῦσα πύλη τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους διετήρει ἀκόμη ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Καμενιάτου τὸ παλαιὸν τῆς ὄνομα Κασσανδρεωτικὴ. Καὶ γ) ὅτι μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Καμενιάτου συνέβη κάτι, ἔνεκα τοῦ ὁποίου ἡ ἕξω τῆς ἀνατολικῆς πύλης τῆς Θεσσαλονίκης περιοχὴ πρὸς τὴν Κασσάνδρειαν τῆς Χαλκιδικῆς ὀνομάσθη Καλαμαρία καὶ διὰ τοῦτο

νίκης Βυζαντινοὶ ναοὶ κ.λ., BZ 10 (1901) 23. - Τὴν θέσιν καὶ ὀνομασίαν ταύτης παρανοεῖ ὁ Th. Tafel, De Thessalonica ejusque agro. Dissertatio geographica, Berolini 1839, σ. 102 καὶ 107.

1. Κασσανδρεωτικὴ κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα: Acta St. Demetrii martyris. Migne, P. Gr. 116, 1305. Κασσανδρεωτικὴ κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα: Βίος Ἁγίας Θεοδώρας: Ed. E. Kurtz, Des Klerikers Gregorios Bericht über Leben, Wundertaten und Translation der Hl. Theodora von Thessalonich. Mémoires de l'Academie Imperiale des Sciences de St. Pétersbourg, VIIIe série, Classe historico-philologique VI, Nr. 1, St. Pétersbourg 1902, κεφ. 9, σ. 5. - Πρβλ. Π. Ν. Παπαγεωργίου, Zur Vita der Hl. Theodora κ.λ., BZ 10 (1901) 146. Κασσανδρεωτικὴ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Καμενιάτου: Καμενιάτης, Βόνν. σ. 529. Βλ. καὶ O. Tafel, Topographie κ.λ., σ. 96, σημ. 1. - Th. Tafel, De Thessalonica κ.λ., σ. 99.

ἡ ἐν λόγῳ πύλη ἠλλαξεν ὄνομα ἀπὸ Κασσανδρεωτικῆ εἰς Καλαμαρίας. Τί ἦτο τοῦτο, τὸ ὁποῖον συνέβη καὶ πότε συνέβη, θὰ ἐξετάσωμεν ἀμέσως.

3. Τὸ κατεπανίκιον Καλαμαρίας

Εἶναι γνωστόν, ὅτι ἡ κατ' ἀρχὰς ρωμαϊκὴ διοικητικὴ διαίρεσις τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους υπέστη πολλὰς καὶ βαθεῖας μεταβολὰς κατὰ τὴν μακρὰν ἐξέλιξίν της ἐντὸς τοῦ ἱστορικοῦ βίου τοῦ Κράτους ἀπὸ τῶν πρώτων μεταρρυθμίσεων τῶν χρόνων τοῦ Διοκλητιανοῦ μέχρι τοῦ 14ου αἰῶνος, ὁπότε ἄρχονται αἱ τουρκικαὶ κατακτήσεις. Ἡ σπουδαιότερα ἐκ τῶν μεταρρυθμίσεων αὐτῶν εἶναι ἡ ἐμφάνισις τῶν «θεμάτων» εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ ἀρχικῶς ἐνιαίου Ρωμαϊκοῦ Κράτους, τὸ ἐξελιχθὲν εἰς Ἑλληνικὴν Χριστιανικὴν Μεσαιωνικὴν Αὐτοκρατορίαν, τὴν συντόμως ὀνομαζομένην Βυζαντινὴν¹. Τὸ «θέμα», τὸ ὁποῖον ἔχει τὸ ὄνομά του ἀπὸ τὸ στρατιωτικὸν σῶμα, τὸ ὁποῖον ἐστάθμευεν εἰς αὐτό, ἦτο διοικητικὴ διαίρεσις τῆς γεωγραφικῆς ἐκτάσεως τοῦ Κράτους, διατελοῦσα ὑπὸ τὴν διοίκησιν στρατηγοῦ, ὁ ὁποῖος συνήγωνε στρατιωτικὴν καὶ πολιτικὴν συνάμα ἐξουσίαν, καὶ ἔχουσα ἐγκατεστημένους γεωργικῶς τοὺς ἀποτελοῦντας τὸ στρατιωτικὸν σῶμα στρατιώτας. Ὑποδιηρεῖτο δὲ ἡ ἔκτασις τοῦ Θέματος ἀκριβῶς ὅπως ὑποδιηρεῖτο τὸ στρατιωτικὸν σῶμα, τὸ ὁποῖον ἐστάθμευεν εἰς τὴν ἔκτασιν αὐτήν. Πρῶτον δηλαδὴ εἰς «τούρμας», ἑκάστη τῶν ὁποίων διετέλει ὑπὸ τουρμάρχη. Ἐκάστη «τούρμα» ὑποδιηρεῖτο εἰς «δρουγγους», ἕκαστος τῶν ὁποίων διετέλει ὑπὸ δρουγγάριον. Τέλος δὲ ἕκαστος «δρουγγος» ὑποδιηρεῖτο εἰς «βάνδα», διοικούμενα ὑπὸ κομητῶν². Δύο ἢ τρία Θέματα ἤμποροῦσαν νὰ συνε-

1. Ἡ βιβλιογραφία περὶ τῶν βυζαντινῶν Θεμάτων εἶναι πάρα πολὺ μεγάλη. Περιορίζομεθα εἰς ὀλίγα γενικώτερα ἔργα: Σκιαγράφησιν τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τῆς διοικητικῆς διαιρέσεως τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, ἀπὸ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων (309 μ.Χ.) μέχρι τῶν τελευταίων πληροφοριῶν τῶν πηγῶν (1351 μ.Χ.), βλέπε εἰς Σ τ. Π. Κ υ ρ ι α κ ῖ δ ο υ, Βυζαντιναὶ Μελέται IV: Τὸ Βολερὸν, Θεσσαλονίκη 1937/9, σ. 100 κ.έ. - Τὰς κατὰ στάδια διατυπωθείσας ἀπόψεις καὶ θεωρίας τῶν ἐρευνητῶν περὶ τῆς δημιουργίας τῶν Θεμάτων ἐκθέτει κατὰ τρόπον ἐποπτικὸν ὁ J. K a r a y a n n o p o u l o s, Contribution au problème des «Thèmes» byzantins, «L'Hellénisme Contemporain», 2e série, tome X, Athènes 1956, σ. 459-462. Τὰς ἰδίας αὐτοῦ θεωρίας ἀναπτύσσει Ὁ ἴ δ ι ο ς, Die Entstehung der byzantinischen Themenordnung (= Byzantinisches Archiv 10), München 1959, σ. 89-94. - A. P e r t u s i, La formation des thèmes byzantins, Berichte zum XI. Intern. Byzantinisten-Kongress, München 1958. G. O s t r o g o r s k y, La formation des thèmes byzantins. Korreferat zu A. Pertusi. Berichte zum XI. Intern. Byzantinisten-Kongress, VII: Korreferate, München 1958, σ. 1-8.

2. Περὶ τούτων βλ. Σ τ. Π. Κ υ ρ ι α κ ῖ δ ο υ, Βυζαντιναὶ Μελέται V: Σύμμεικτα, Θεσσαλονίκη 1937/9, σ. 536 κ.έ.: Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς θεματικῆς διαιρέσεως τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν ὀνομάτων τῶν θεματικῶν ἀρχόντων. Κυρία πηγή: Λέοντος, Τακτικά, Διάτ. Δ': M i g n e, P. Gr. 107, 697 κ.έ. Πρβλ. A. D a i n, Sylloge tacticorum, Paris 1938, (Les Belles Lettres), 35, 1 κ.έ., σ. 55/8. - L. B r é h i e r, Les institutions de l'empire

νωθῶν μονίμως ἢ προσωρινῶς εἰς μεγαλυτέραν διοικητικὴν ἐνότητα, ὀνομαζομένην «κατεπανίκιον», τὸ ὁποῖον ἐτέλει ὑπὸ ἄρχοντα ἀνώτερον τοῦ στρατηγοῦ, ὀνομαζόμενον δοῦκα ἢ κατεπάνω¹.

Περὶ τὰ τέλη ὁμοῦ τοῦ 12ου αἰῶνος, ἰδίως μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων τὸ 1204, ἐπῆλθε σημαντικὴ διοικητικὴ μεταρρύθμισις, ἣ ὁποία ἤρχισε λίαν πιθανῶς ἤδη ἐπὶ Κομνηνῶν καὶ ἣ ὁποία πρέπει νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὸν πρῶτον ἐξ αὐτῶν, τὸν Ἰωάννην Α' (1081-1118), ἢ εἰς ἓνα ἐκ τῶν ἀμέσων διαδόχων αὐτοῦ, τὸν Ἰωάννην Β' (1118-1143) ἢ τὸν Μανουὴλ Α' (1143-1180), ἀλλ' ἐπεκράτησε καὶ ἐξηπλώθη εἰς ὅλον τὸ Κράτος ἰδίως μετὰ τὸ 1204. Μετὰ τὴν μεταρρύθμισιν ταύτην ὁ ὅρος «κατεπανίκιον», ὁ ὁποῖος προηγουμένως ἐδήλωνε τὸ μέγα Θέμα, τὸ ὑπαγόμενον εἰς «κατεπάνω», εἰς διοικητικὸν δηλαδὴ ἄρχοντα ἐρχόμενον εἰς τὴν ἱεραρχικὴν κλίμακα ἀμέσως μετὰ τὸν «δοῦκα» (δοῦξ-κατεπάνω-στρατηγός), ἐμφανίζεται μὲ τὴν σημασίαν τοῦ «βάνδου», μιᾶς ἐκ τῶν μικροτέρων δηλαδὴ ὑποδιαιρέσεων τοῦ Θέματος. Οὕτως ἡ μεγίστη διοικητικὴ μονὰς ἐμφανίζεται ὡς ἡ ἐλαχίστη. Ὁ δὲ «κατεπάνω» ἐκπίπτει εἰς ἰσοδύναμον κόμητος ἢ τοποτηρητοῦ ἀπλοῦ βάνδου, τοποθετούμενος εἰς τὴν ἱεραρχίαν ὄχι μόνον μετὰ τὸν στρατηγόν, ἀλλὰ πολλάς φορὰς καὶ μετὰ τοὺς «πράκτορας» ἀκόμη². Τοιοῦτοτρόπως ὁ ἄλλοτε μέγιστος διοικητικὸς ἄρχων ἐμφανίζεται τώρα ὡς ὁ ἐλάχιστος.

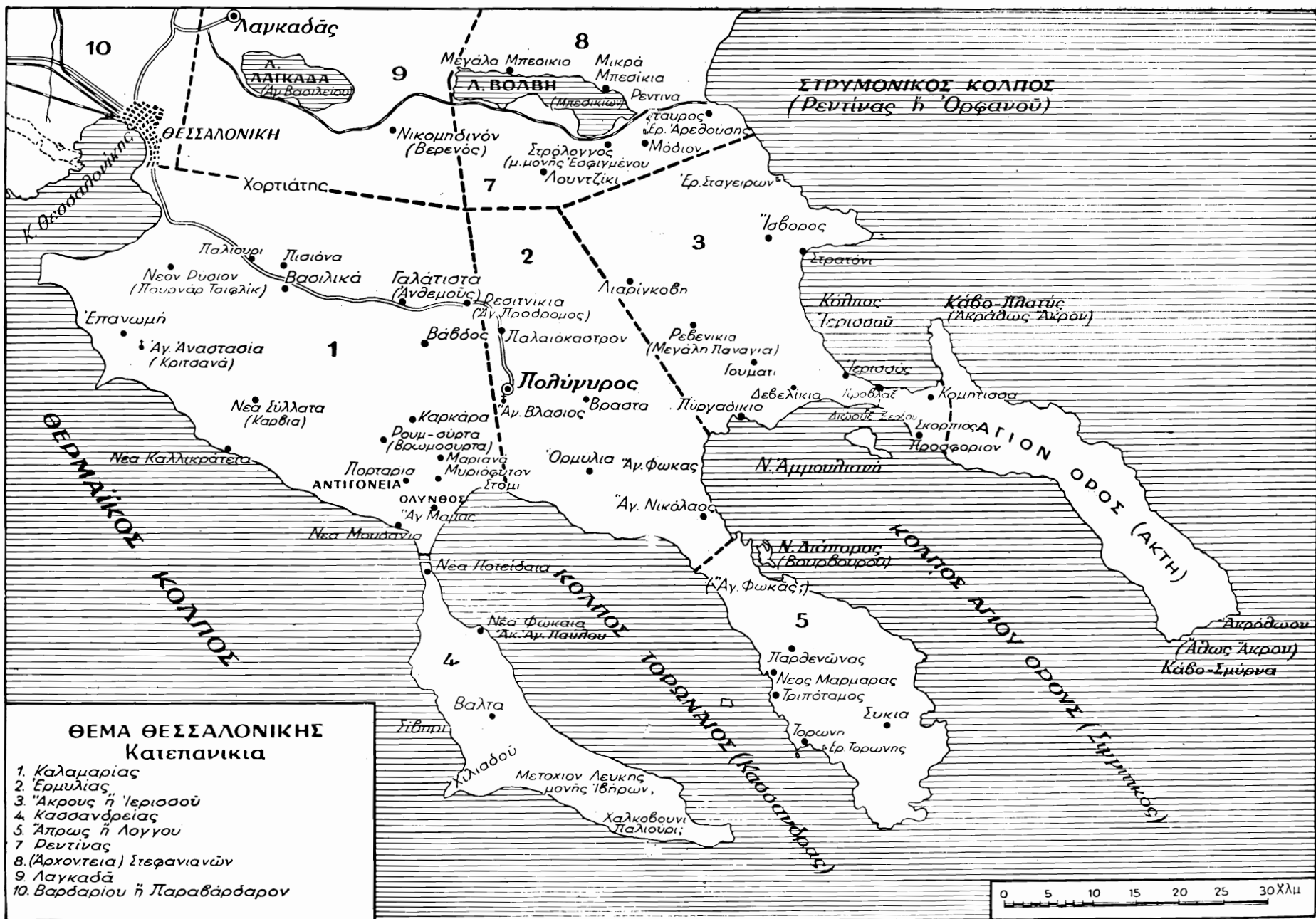
Τοιοῦτοτρόπος, μετὰ τὴν ἀναγκαστικὴν αὐτὴν σύντομον ἐπανάληψιν γνωστῶν πραγμάτων, ἐφθάσαμεν εἰς τὴν σημασίαν τοῦ ὅρου «κατεπανίκιον» διὰ τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ 1204 χρόνους. Τὸ Θέμα Θεσσαλονίκης³ κατὰ

byzantin, Le monde byzantin 32bis, Paris 1949, σ. 352-366: Le régime militaire des thèmes, ἰδίᾳ σ. 361.

1. Βλ. Στ. Π. Κυριακίδου, Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως κ.λ., ἔ.ἀ., σ. 278 καὶ 284. Περὶ τῆς λέξεως «κατεπάνω» βλ. καὶ Α. Ν. Jannaris, Κατεπάνω-Capitano-Captain, BZ 10 (1901) 204. - Τ. Wasilewski, Les titres de duc, de catépan et de pronoteés dans l'empire byzantin du IXe jusqu' au XIIe siècle. Actes du XIIe Congrès Internat. d'Études Byzant., II, Beograd 1964, σ. 233-239.

2. Βλ. Στ. Π. Κυριακίδου, Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως κ.λ., ἔ.ἀ., σ. 287. Περὶ τοιούτων κατεπανικίων ἰσοδυνάμων πρὸς μικρὰ βάνδα βλ. Τοῦ αὐτοῦ, Θεσσαλονίκια Μελετήματα, Θεσσαλονίκη 1939, σ. 35 (Ἐπίμετρον). Ὀλίγα ἀκατατόπιστα λέγει ὁ Ο. Taffli, Thessalonique au XIVe siècle, σ. 52 καὶ σημ. 1, σ. 57. Δοῦξ-Κατεπάνω-Στρατηγός: Χρυσόβ. Κων/τίνου Γ' Δούκα τοῦ 1060 (Act. Laura 28, 74), Μιχαὴλ Ζ' Δούκα τοῦ 1074 (Act. Laura 30, 28), Νικηφόρου Β' τοῦ Βοτανιάτου τοῦ 1079 (Act. Laura 31, 45 καὶ 59) καὶ ἄλλα πολλά. Ἐνῶ εἰς τὸ χρυσόβ. Ἀλεξίου Γ' τοῦ Ἀγγέλου τοῦ 1199 (Act. Chil. 5, 59/60) ἡ ἱεραρχικὴ σειρά μεταβάλλεται εἰς: Δοῦξ-Στρατηγός-Κατεπάνω καὶ οὐχὶ πλέον Δοῦξ-Κατεπάνω-Στρατηγός. Μετὰ τοὺς πράκτορας οἱ κατεπάνω ἤδη τὸ 1181: ... τῶν πραιτόρων καὶ πραιτόρων καὶ κατεπάνω. C. E. Zachariaevon Lिंगenthal, Jus graeco-romanum, τόμ. 3, σ. 500.

3. Περὶ τῆς διοικητικῆς ἱστορίας τοῦ Θέματος Θεσσαλονίκης βλ. Στ. Π. Κυρια-

Σχέδ. 1. Τὰ ὄρια τοῦ κατεπανικίου Καλαμαρίας, ἀριθ. 1

τούς χρόνους τούτους περιελάμβανε, λίαν πιθανώς, δέκα κατεπανίκια¹, ἐν ἑκ τῶν ὁποίων εἶναι τὸ ἀπὸ ἐτυμολογικῆς ἀπόψεως ἐνδιαφέρον τὴν μελέτην αὐτὴν «κατεπανίκιον Καλαμαρίας». Τούτου τὴν γεωγραφικὴν ἔκτασιν ἤμποροῦμε νὰ καθορίσωμεν βάσει τῶν πληροφοριῶν τῶν ἐγγράφων τῶν Μονῶν τοῦ Ἱεροσολύμων, τῶν σχετικῶν πρὸς τὴν θέσιν τῶν κτημάτων αὐτῶν.

Οὕτω κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους Καλαμαρία ὠνομάζετο ἡ νοτιο-ανατολικῶς τῆς πόλεως Θεσσαλονίκης καὶ πρὸς τὴν Χαλκιδικὴν ἐκτεινομένη περιοχή, ἀπὸ τῶν ὑπωρειῶν τοῦ ἔξωθι τῆς πόλεως καὶ πρὸς ἀνατολὰς αὐτῆς κειμένου ὄρους Χορτιάτου² μέχρι τοῦ λαιμοῦ τῆς χερσονήσου Κασ-

κίδου, Θεσσαλ. Μελετήματα, σ. 18 κ.έ. Τοῦ αὐτοῦ, Βυζαντ. Μελέται IV: Τὸ Βολερόν, σ. 141 κ.έ. Περισσότερα ὁ P. L e m e r l e, Philippes et la Macédoine Orientale à l'époque chrétienne et byzantine, Paris 1945, σ. 129, ἰδίως σ. 151 κ.έ. καὶ 221 κ.έ.

1. Ἐκ τούτων ὀκτώ ἀναφέρονται ρητῶς εἰς τὰς πηγὰς καὶ εἶναι: 1. Καλαμαρίας. 2. Ἐρμηλείας. 3. Ἄκρους ἢ Ἱερισσοῦ (ἢ Ἀραβενικείας). 4. Κασσανδρείας. 5. Ἄπρου ἢ Ἄπρω (ἢ Λογγοῦ). 6. Στυμόνος. 7. Ρεντίνας. 8. Κατεπανίκιον ἢ Ἀρχοντία Στεφανιανῶν. Δύο δὲ τεκμηριῶν διαφαίνονται εἰς τὰς πηγὰς καὶ εἶναι: 1. Λαγκαδᾶ. 2. Παραβάρδαρον. - Κατὰ τὰ Τακτικά ὅμως τοῦ Λέοντος ΣΤ' αἱ τούρμαι, ἐκ τῶν ὁποίων ἀποτελεῖται ὁ στρατὸς τοῦ Θέματος, δέον νὰ εἶναι τρεῖς (ἀριστερά, μέση καὶ δεξιὰ): Διάτ. Δ' παράγρ. μδ' (M i g n e. P. Gr. 107, 708). Ἡ δὲ τούρμα ἀπετελεῖτο ἐκ τριῶν δροῦγγων, ἐνῶ ὁ ἀριθμὸς τῶν βάνδων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπετελεῖτο ὁ δροῦγγος, δὲν ἀναφέρεται καὶ φαίνεται ὅτι ἦτο σκοπίμως ἀκαθόριστος: Τακτικά, αὐτόθι, παράγρ. μβ'. (Βλ. καὶ Σ τ. Π. Κ υ ρ ι α κίδου, Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς ἐξελιξέως κ.λ., ἔ.ἀ., σ. 275. - A. D a i n, Leonis VI Sapientis problemata, Paris 1935. Les Belles Lettres, σ. 13: Λόγος Α', 1: *Τίς ἡ αἰτία δι' ἣν οὐ χρὴ πάντα τὰ τάγματα ἴσα ἐπιτηδεύειν ποιεῖν;* "Ἴνα μὴ ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν βάνδων εὐαριθμητὸς ὁ στρατὸς τοῖς ἔχθοις γένηται). Ἐπομένως ὑπολογιζομένων εἰς δύο κατ' ἐλάχιστον τῶν βάνδων ἐνὸς δροῦγγου, θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐννέα δροῦγγοι, οἱ ἀποτελοῦντες τὰς τρεῖς τούρμας τοῦ Θέματος Θεσσαλονίκης, νὰ περιέχουν δέκα ὀκτώ κατ' ἐλάχιστον βάνδα. Ἐπειδὴ δὲ ἐκ τῶν βάνδων ἐσηματίσθησαν τὰ κατεπανίκια. θὰ ἔπρεπε δέκα ὀκτὼ κατεπανίκια νὰ ἀποτελοῦν τὸ Θέμα Θεσσαλονίκης. Ἐκ τούτων εὐρίσκομεν μόνον δέκα. Πρέπει ὅμως ἴσως νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ Θέμα Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἐμφανίζεται κολοβωμένον κατὰ τὴν περιοχὴν τῆς Βεροίας, ἢ ὅποια ἀνακτηθεῖσα τὸ 1001 ἀπὸ τῆς βουλγαρικῆς κατοχῆς, ὡς καὶ ἡ τοιαύτη τῶν Σερβίων καὶ ἡ τῶν Βαρδαριωτῶν καὶ τοῦ Μελενίκου, ἀνήχθησαν ὑπὸ τοῦ Βασιλείου Β' εἰς ἴδια Θέματα, ἀποσπασθεῖσαι ἀπὸ τοῦ Θέματος Θεσσαλονίκης. Βλ. Σ τ. Π. Κ υ ρ ι α κίδου, Βυζαντ. Μελέται IV: Τὸ Βολερόν, σ. 156/7, ἐνθα καὶ ἡ ἀναγραφὴ τῶν σχετικῶν πηγῶν. Βλ. ἐνταῦθα Σχέδ. 1, σ. 264-265.

2. Τοῦτο, διότι τὰ βορειότερα τοπωνύμια τοῦ κατεπανικίου, τὰ ὅποια ἠμποροῦν νὰ ταυτισθοῦν μετὰ πολλῆς πιθανότητος πρὸς σημερινὰς τοποθεσίας καὶ χωρία, ἀκολουθοῦν μίαν γραμμὴν ἀρχομένην ἀπὸ τῶν ἀνατολικῶν προθύρων τῆς πόλεως καὶ βαίνουσαν παραλλήλως καὶ πλησίον τῆς κορυφογραμμῆς τοῦ Χορτιάτη. Ταῦτα εἶναι: 1. Τὸ μετόχιον τῆς μονῆς Δοχειαρίου «τοῦ Ρωσαίου» = σημερινὸν Ρούσιον ἢ Νέον Ρύσιον, ἔξωθι τῆς πόλεως Θεσσαλονίκης καὶ ὀλίγον πρὸς ἀνατολὰς τοῦ στρατιωτικοῦ ἀεροδρομίου αὐτῆς. (Παλαιὸν ὄνομα: Πουρνάρ-Τσιφλίκ. Ἐπιτελ. Χάρτης τῆς Ἑλλάδος 1:100.000. Φύλ. Carta Gr. Thessalonike (Kerkine-Pogroia). Τετρ. RK. Εἰς τὴν Α' ἔκδ. τοῦ Φύλ. Ἐπανωμὴ 1:100.000: Νέον Ρύσιον. Εἰς τὴν Α' ἔκδ. τοῦ Φύλ. Θεσσαλονίκη 1:100.000: Ἅγιος Κωνσταντῖνος). Τὸ μετόχιον «τοῦ Ρωσαίου» ἔκειτο εἰς τὸν «Διαβολόκαμπον» καὶ ὁ Διαβολόκαμπος ἐν τῷ

σάνδρας¹ και από της δυτικής παραλίας της Χαλκιδικής εις τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον μέχρι τοῦ ρεύματος Βατόνια (ἀρχαῖος Ὀλύνηθιος), τοῦ ἐκβάλλοντος εἰς τὸν Τορωναῖον ἢ Σιγγιτικὸν κόλπον παρὰ τὸ σημερινὸν χωρίον τοῦ Ἁγίου Μάμαντος καὶ ὀλίγον ἀνατολικώτερον αὐτοῦ². Ἡ περιοχὴ αὐτὴ ἐμφανίζεται εἰς τὰ ἔγγραφα τῶν Μονῶν τοῦ Ἁθῶ ἀπὸ τοῦ 1300 ὡς κατεπανίκιον³, ὡς μικρὰ δηλαδὴ διοικητικὴ ὑποδιαίρεσις τοῦ Θέματος Θεσσαλονίκης, ἐκτάσεως ἑνὸς παλαιότερου βάνδου, χωρὶς τὸ ἔτος τοῦτο νὰ εἶναι, λίαν πιθανῶς, καὶ τὸ ἔτος τῆς ἰδρύσεως αὐτοῦ, μέχρι τοῦ 1341, τοῦ ἔτους τῆς τελευταίας, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, μνείας αὐτοῦ εἰς τὰς πηγὰς ὡς κατεπανικίου⁴. Ἡ ἰδρυσις αὐτοῦ θὰ ἠδύνατο νὰ τεθῆ μετὰ τινος πιθανότητος μεταξὺ τῆς λήξεως τῆς φραγκοκρατίας εἰς τὴν Μακεδονίαν (1224) καὶ τῆς

κατεπανικίω Καλαμαρίας: Κτενᾶ, Χρυσ. Νρ. 1, 7 καὶ 7. 21 (Χριστοφ. Κτενᾶ, Ἀρχιμανδρίτου, Χρυσόβουλλοι λόγοι τῆς ἐν Ἁθῶ ἱεράς, βασιλικῆς καὶ πατριαρχικῆς μονῆς τοῦ Δοχειαρίου, «Ἐπετ. Ἐτ. Βυζαντ. Σπουδῶν» 4, 1927, 286 καὶ 298). - 2. Τὸ μετόχιον τῆς μονῆς Ξενοφῶντος «Πάλιρον»=σημερινὸς συνοικισμὸς Παλιούρι. (Ἐπιτελ. Χάρτης τῆς Ἑλλάδος 1:100.000 Φύλ. Carta Gr. Thessalonike. Τετρ. RP.). Actes de Xénophon. Βυζαντινὰ Χρονικὰ 10 (1903). Παράρτημα 1, σ. 64. - 3. Τὸ χωρίον «Πινασῶνος»=ἡ σημερινὴ Πισιόνα, χωρίον κείμενον ὀλίγον βορειοδυτικώτερον τῶν Βασιλικῶν. (Ἐπιτελ. Χάρτης τῆς Ἑλλάδος 1:75.000. Φύλ. Ἐπανωμὴ-Καραμπουρνοῦ 40ο, 41ο). Ὁ Πινασῶν (Πίνσων ἢ Πίσσων) ἔκειτο παρὰ τὰ Βασιλικά ἐν τῷ κατεπανικίῳ Καλαμαρίας. D ö l g e r Prakt. A, 403, 404, 406. (Fr. D ö l g e r, Sechs byzantinische Praktika des 14. Jahrhunderts für das Athoskloster Iberon, München 1949, σ. 51).

1. Ἡ χερσονήσος τῆς Κασσάνδρας ἀποτελεῖ χωριστὸν «κατεπανικίον Κασσανδρείας» μεῖ βορειότερον τοπωνύμιον τὸν Ἅγιον Παῦλον, ὃ ὁποῖος ἔδωκε τὸ ὄνομα εἰς τὸν κόλπον καὶ τὸ ἀκρωτήριον παρὰ τὴν σημερινὴν Νέαν Φάκαιαν. (Ἐπιτελ. Χάρτης τῆς Ἑλλάδος 1:100.000 Φύλ. Ἐπανωμὴ). Κατεπανικίον Κασσανδρείας: Actes Esphigmenou Νρ. 11, σ. 27. Τὸ κατεπανικίον ἐξετείνετο μέχρι τοῦ λαιμοῦ τῆς χερσονήσου, διότι τὸ ἀμέσως μετὰ τὸν Ἅγιον Παῦλον κείμενον χωρίον Ἅγιος Μάμας ἀνήκεν εἰς τὸ κατεπανικίον Καλαμαρίας. Οὕτω: Γ ο ὑ δ α, Βατοπ. Νο 15, 14. (Μιχ. Γ ο ὑ δ α, Βυζαντιὰ ἔγγραφα τῆς ἐν Ἁθῶ ἱεράς μονῆς Βατοπεδίου, «Ἐπετ. Ἐτ. Βυζαντ. Σπουδῶν» 4, 1927, σ. 239. - Κτενᾶ, Χρυσ. Νο 7, 26, ἔ.ἀ., σ. 199).

2. Τοῦτο, διότι τὸ μετόχιον τῆς μονῆς Ξενοφῶντος «Στόμιον» κεῖται ἐν τῷ κατεπανικίῳ Καλαμαρίας: Act. Xén. 2, 17 - 3,8 - 6,43 - 7,10 - 8,55 - 11,12. (Actes Xénophon, σ. 30, 33, 44, 50, 62, 71). Εἰς δὲ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐσώζετο τοπωνύμιον «Στόμι», ὡς ὄνομα γνωστῆς θέσεως κειμένης ἐν τέταρτον τῆς ὥρας ἀνατολικώτερον τοῦ σημερινοῦ ρεύματος Βατόνια. Βλ. Νικ. Θ. Σχινῆ, Ὀδοιπορικαὶ σημειώσεις Μακεδονίας, Ἡπείρου, Νέας Ὀροθετικῆς Γραμμῆς καὶ Θεσσαλίας, Ἐν Ἀθήναις 1886/7, Τεύχ. Γ, σ. 541.

3. Act. Xén. 3,8 (1300) - 6,43 (1318) - 7,10 (1320). κ.ἀ. (Actes Xénophon, ἔ.ἀ., σ. 30, 33, 44). Βλ. ἐνταῦθα καὶ σημ. 2 τῆς σ. 270.

4. D ö l g e r, Prakt. V, 305 (1341). (Fr. D ö l g e r, Sechs byzant. Praktika κ.λ., σ. 89). Καὶ μετὰ τὸ 1341 ἀναφέρεται τὸ ὄνομα Καλαμαρία ὡς ἀπλοῦν τοπωνύμιον, ἀλλ' ὄχι πλέον ὡς «κατεπανικίον Καλαμαρίας». Π.χ. Act. Chil. 149,8 (1365). (Actes Chilandar. Βυζαντινὰ Χρονικὰ 17, 1911, Παράρτημα I, σ. 314). D ö l g e r, Schatzk. Nr. 63,2 (1409). (Fr. D ö l g e r, Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges. Textband, München 1948, σ. 174).

πρώτης εμφάνισης αὐτοῦ ὡς κατεπανικίου τὸ 1300. Τὸ ὅτι συναντᾶται τὸ ὄνομα Καλαμαρία ἤδη τὸ 1083¹ ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσωμεν τὴν ὑπαρξιν καὶ βάνδου Καλαμαρίας. Τὸ κατεπανίκιον πρέπει νὰ ἐπέζησε καὶ πέραν τοῦ 1341, πιθανῶς δὲ μέχρι τῆς καταλήψεως τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Τούρκων (1430)². Τὸ δὲ ἀπλοῦν τοπωνύμιον πλέον Καλαμαρία συναντᾶται εἰς πατριαρχικά ἐγγραφα καὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας³, διατηρηθέν, ὅπως εἶπαμε, μέχρις ἡμῶν ὡς ὀνομασία πολὺ μικροτέρας περιοχῆς εἰς τὰ νοτιο-ανατολικά πρόθυρα τῆς Θεσσαλονίκης.

Τοιουτοτρόπως ἐγνωρίσαμεν τὴν περιοχὴν, ἡ ὁποία ἐλέγετο κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους Καλαμαρία, ἀπὸ τοῦ Χορτιάτου δηλαδὴ μέχρι τοῦ λαιμοῦ τῆς Κασσάνδρας καὶ ἀπὸ τῆς δυτικῆς παραλίας τῆς Χαλκιδικῆς μέχρι τοῦ Ἁγίου Μάμαντος, καὶ ἐμάθομεν τὴν ἱστορίαν αὐτῆς τῆς περιοχῆς ἀπὸ διοικητικῆς ἀπόψεως: Κατ' ἀρχὰς ἀπλοῦν βάνδον (1083), ἔπειτα κατεπανίκιον (1300), ἐπὶ τουρκοκρατίας ἀπλοῦν τοπωνύμιον καὶ σήμερον μικρὰ περιοχὴ προσφυγικοῦ συνοικισμοῦ εἰς τὰ πρόθυρα τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀκόμη ὁμως δὲν ἐμάθομεν τί σημαίνει Καλαμαρία, ποία εἶναι δηλαδὴ ἡ ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος Καλαμαρία. Ἄς ἰδοῦμε ὁμως πρῶτα τί ἔχει λεχθῆ μέχρι σήμερον περὶ τῆς ἐτυμολογίας αὐτῆς.

4. Παλαιότεραι ἐτυμολογήσεις

Θὰ ἀναφέρωμεν πρῶτον διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ πράγματος μίαν παλαιότεραν σλαβικὴν ἐντυπωσιακὴν ἐτυμολόγησιν, ἡ ὁποία βεβαίως εὐκόλως κατερρίφθη. Εἰς τὰς ἀρχὰς δηλαδὴ τοῦ παρόντος αἰῶνος ἠγείρει θόρυβον ἡ γνώμη τοῦ διαπρεποῦς ἱστορικοῦ καὶ πρώην πρωθυπουργοῦ τῆς Σερβίας Στόγιαν Νοβάκοβιτς περὶ τοῦ σλαβικοῦ ἐτύμου τοῦ τοπωνυμίου Καλαμαρία.

1. Act. Xén. I, 222 (1083): ἐν τῷ θέματι (sic) Καλαμαρίας μετόχιον τὸ λεγόμενον τοῦ Χαρτοφύλακος... (Actes Xénophon, ἔ.α., σ. 25).

2. Ὀλίγον ἐνωρίτερον ἴσως. Τοῦτο, διότι εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Σ. Κουγέα δημοσιευθὲν Σημειωματᾶριον ἀγνώστου ὑπαλλήλου τῆς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, γραφέν ἐν μέρει ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν μέρει ἐν Θεσσαλονικίᾳ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1419-1438 (S. K u g e a s, Notizbuch eines Beamten der Metropolis in Thessalonike. BZ 23, 1914-1920, σ. 143-163) λέγεται (σ. 148 ἀριθμ. 49): *† μηρὶ ἰονίῳ ἰν ἰνδ. ιε ης ρ λ ο ν (= 1422) ἔτους ἡμέρα Σαββάτω ὀρισμῶ τοῦ δυσσεβοῦς Ἀμουράτη τοῦ αἰθέντων τῶν Τούρκων ἀπεκλείσθη ἡ Θεσσαλονίκη διὰ τοῦ Μπαράζον (;) τοῦ Βρανέως (;) καὶ ἠχμαλωτίσθη καὶ ἅπανα ἡ Καλαμαρία.*

3. Π.χ. εἰς τὸ Βεβαιωτικὸν τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου τοῦ Γ' τῆς Κωνσταντινουπόλεως διὰ τὴν μονὴν Ἰβήρων τοῦ ἔτους 1529/30. D ö l g e r, Schatzk. Nr. 86,7. (Fr. D ö l g e r, Aus den Schatzkammern κ.λ., σ. 231). Ἀπὸ δὲ τοῦ ἔτους 1695 μέχρι τοῦ 1824 συχνά εἰς τὰ νεωστὶ ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει ἐκδοθέντα τουρκικὰ ἐγγραφα τοῦ Ἀρχείου Θεσσαλονίκης. Βλ. Ἱστορικά Ἀρχεῖα Μακεδονίας. Α : Ἀρχεῖον Θεσσαλονίκης 1695-1912. Ἐπιμελεία Ἰωάνν. Κ. Βασδραβέλλη. Δημοσιεύματα τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη ἀριθμ. 13, Θεσσαλονίκη 1952, σ. 6 καὶ σ. 480.

Εἰς μίαν δηλαδὴ ὠραίαν μονογραφίαν ὑπὸ τὸν τίτλον «Τσάριτσα Μάρα», δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸ περιοδικὸν «Λέτοπις Μάτιτσε Σέρπσκε» (=Χρονικὸν Σερβικῶν Πηγῶν), ἀναδημοσιευθεῖσαν δὲ εἰς τὰ «Μπάλκανσκα Πίτανια» (=Βαλκανικὰ Προβλήματα)¹, οὗτος, ἀφοῦ ἐξιστόρει τὴν μυθιστορηματικὴν ζωὴν τῆς βασιλίδος Μάρας, θυγατρὸς τοῦ Δεσπότη τῆς Σερβίας Γεωργίου Βράνκοβιτς καὶ συζύγου τοῦ Τούρκου Σουλτάνου Μουράτ τοῦ Β΄, ἐφίστη τὴν προσοχὴν ἐπὶ σημειώματος ἐν τοῖς «Σερβικοῖς Χρονικοῖς», ἔχοντος κατὰ τὴν τελευταίαν ἐκδοσιν τοῦ Στογιάνοβιτς ὡς ἐξῆς: «Καὶ ἐζήτησεν ἡ Μάρα παρὰ τοῦ Μουράτ τόπον παρὰ τὴν Θεσσαλονικὴν ὡς πρόνοιαν τῶν μονῶν καὶ ἐδόθη· καὶ μέχρι σήμερον κατέχεται παρὰ τῶν ἀγιορειτικῶν μονῶν καὶ ἐξ αὐτοῦ πορίζονται τὰ πρὸς τὸ ζῆν»³. Ἐνέφερε κατόπιν ὁ Νοβάκοβιτς τὰς ἀγιορειτικὰς παραδόσεις περὶ τῆς Καλῆς-Μάρας, τῆς δωρεᾶς κτημάτων ὑπ’ αὐτῆς εἰς τὰς Μονὰς Χελανδαρίου καὶ Ἁγίου Παύλου καὶ ἐξέφραζε τὴν γνώμην, ὅτι τὸ ὄνομα Καλαμαρία τῆς περιοχῆς ταύτης εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομα τῆς Τσάριτσας Μάρας, τῆς γνωστῆς ὡς Καλῆς-Μάρας⁴.

1. Βλ. St. Novaković, Čariča Mara. Istorijske crte iz XV. veka. Letopis matice Srpske CLXXIV, Novi Sad - Neusatz 1893, 1-35. - Τοῦ αὐτοῦ, Balkanska Pitanja, Beograd 1906, 191-230.

2. Περὶ ταύτης ἐδημοσίευσεν ὠραίαν μελέτην ὁ F. Babinger, Ein Freibrief Mehmeds II., des Eroberers, für das Kloster Hagia Sophia zu Saloniki, Eigentum der Sultanin Mara (1459), BZ 44 (1951) 11-20. (Festschrift Franz Dölger zum 60. Geburtstag gewidmet). Αὐτόθι ἡ παλαιότερα βιβλιογραφία καὶ πλουσία ἀναγραφὴ ὀθωμανικῶν πηγῶν.

3. Βλ. L. J. Stojanović, Stari srpski rodoslovi i letopisi (= Παλαιαὶ σερβικαὶ γενεαλογίαι καὶ χρονικά), Beograd 1927, σ. 228. Τὸ σημείωμα τοῦτο καὶ αὐτὸ καθ’ ἑαυτὸ οὐδεμίαν ἱστορικὴν ἀξίαν ἔχει, διότι, ὡς ἀποδεικνύει μικρὰ ἔρευνα εἰς τὰ «Σερβικὰ Χρονικά», ἐν μόνον Χρονικὸν (letopis) δίδει τὴν πληροφορίαν ταύτην, τὸ γνωστὸν ὡς «Χρονικὸν τοῦ Βέρκοβιτς». Ἄλλὰ τὸ Χρονικὸν τοῦτο εἶναι ἀντίγραφον, γενόμενον ὑπὸ τοῦ Βέρκοβιτς μεσοῦντος τοῦ 19ου αἰῶνος, ἐνὸς πρωτοτύπου, τὸ ὁποῖον, ὡς παρατηρεῖ ὁ ἐκδότης αὐτοῦ Στογιάνοβιτς (ἔ.ἀ., σ. LI), δὲν δύναται διὰ γλωσσικῶν λόγων νὰ ἀναχθῆ εἰς ἐποχὴν ἀρχαιότεραν τοῦ 2ου ἡμίσεος τοῦ 18ου αἰῶνος. Ἡ μοναδικὴ λοιπὸν αὐτῆ πληροφορία ἐμφανίζεται διακόσια ἐξήκοντα τρία περίπου ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τῆς βασιλίδος Μάρας. (Ἡ Μάρα ἀπέθανεν εἰς Ἐξιοβαν, σημερινὴν δηλαδὴ Μαυροθάλασσαν Νιγρίτης, τὴν 14 Σεπτεμβρίου 1487 καὶ ἐτάφη εἰς τὴν Μονὴν Εἰκοσιφοινίσσης τοῦ Παγγαίου. Βλ. F. Babinger, ἔ.ἀ., σ. 13). Πρόκειται λοιπὸν περὶ παρετυμολογίας τοῦ ὀνόματος Καλαμαρία, γεννηθείσης, λίαν πιθανῶς εἰς σλαβικούς, τὴν ἀνάμνησιν τῆς Μάρας ζωηρῶς διατηροῦντας, μοναχικοὺς κύκλους καὶ ἐξυπηρετοῦσης σκοπὸν τινα. Ἐκ τῶν κύκλων τούτων προφανῶς καὶ ἐκ τοῦ P. Uspenski, Istorija Aθona, čast III, otdelenije vtoroe, ἐκδοθέντος ἐκ τῶν καταλοίπων τοῦ P. Syrk, Πετροῦπολις 1902, γνωρίζει τὴν παράδοσιν αὐτὴν καὶ ὁ ἡμέτερος Γερ. Σμυρνάκης, Τὸ Ἁγιον Ὄρος, σ. 606, καὶ ἀναφέρει αὐτὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Παύλου, ἡ ὁποία μονὴ εἶχε καὶ αὐτὴ μετόχιον εἰς τὴν Καλαμαρίαν καὶ εὐηργετήθη πολὺ ὑπὸ τοῦ Οἴκου τῶν Βράνκοβιτς καὶ ὑπὸ ἄλλων Σλάβων Δεσποτῶν. Περὶ τούτου βλ. Γερ. Σμυρνάκης, ἔ.ἀ., σ. 603.

4. St. Novaković, εἰς Balkanska Pitanja, Beograd 1906, σ. 223-224.

Τὸν Νοβάκοβιτς ἤλεγξαν πολλοί, εὐρόντες εἰς ἔγγραφα προγενέστερα τῆς Τσάριτσας Μάρας τὸ τοπωνύμιον Καλαμαρία¹. Μεταξὺ δὲ τῶν ἐγγράφων τῶν Μονῶν τοῦ Ἴθω ὑπάρχει πληθὺς καὶ ἑλληνικῶν τοιούτων, ἀπάντων προγενεστέρων τῆς Τσάριτσας Μάρας, τὰ ὅποια ἀναφέρουν τὴν Καλαμαρίαν². Εἶναι λοιπὸν τελείως ἐσφαλμένη ἡ ἐτυμολόγησις τοῦ τοπωνυμίου Καλαμαρία ἐκ τῆς Καλῆς-Μάρας, δηλαδὴ τῆς Τσάριτσας Μάρας Βράνκοβιτς.

Τὸ περιέργον εἶναι ὅτι ὁ ἡμέτερος Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου συνέλεξεν εἰς τὴν Χαλκιδικὴν εἰς πολὺ νεωτέρους χρόνους (1894) ἀτελεῖ παράδοσιν περὶ ἀγαθῆς βασιλείσεως Καλῆς-Μάρας, μονασίας δῆθεν εἰς τι μοναστήριον εἰς τὴν Καλαμαρίαν³. Εἶναι προφανές ὅτι πρόκειται περὶ ἐπιβιώσεως τοῦ αἰτιολογικοῦ μύθου τῆς δωρεᾶς τῆς Τσάριτσας Μάρας.

Ἐπὶ τῆς βεβαίως καὶ ἄλλῃ, πολὺ παλαιότερα τῆς Τσάριτσας Μάρας καὶ ἑλληνίς βασιλὶς Καλῆ-Μαρία, ἀδελφὴ τῆς αὐτοκρατείας Θεοδώρας,

1. Πρῶτος ὁ K. J i r e č e k εἰς Archiv für slavische Philologie, hrg. von V. J a g i č τόμ. 17 (1895), σ. 267, σημ. 1. Κατόπιν ὁ P. U s p e n s k i j, Istorija Aθona, ἔ.ἀ., σ. 136, εὐρῶν τὸ ὄνομα Καλαμαρία εἰς ἔγγραφον τοῦ ἔτους 1298. Ταῦτα εἶχεν ὑπ' ὄψει ἀσφαλῶς ὁ ἡμέτερος Γ ε ρ. Σ μ υ ρ ν ά κ η ς, Τὸ Ἴθω Ἴθωρος, σ. 606. Τελευταῖοι, καθ' ὅσον γνωρίζομεν οἱ S o l o v i e n - M o š i n, ἔχοντες προφανῶς ὑπ' ὄψει τὴν γνώμην τοῦ Νοβάκοβιτς, ἀλλὰ μὴ ἀναφέροντες αὐτήν, εὐρίσκουν εἰς ἑννέα ἔγγραφα τοῦ Στεφάνου Δουσάν, προγενέστερα τῆς Τσάριτσας Μάρας, τὸ ὄνομα Καλαμαρία καὶ σημειῶνουν τὸ ἐσφαλμένον τῆς ἐτυμολογήσεως τούτου ἐκ τῆς Μάρας. (A. S l o v i e n - V. M o š i n, Diplomata graeca regum et imperatorum Serviae, Beograd 1936, σ. 516). Ἐκ τῶν ἐγγράφων τούτων τὸ παλαιότερον εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ Ἄρκαδίου Βατοπεδίου (Ἄγιορειτικὰ ἀνάλεκτα ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς μονῆς Βατοπεδίου, ἀριθμ. 27. «Γρηγόριος Παλαμᾶς» 3, 1919, 331) καὶ τοῦ Μιχ. Λάσκαρι (Actes Serbes de Vatorédi, Nr. 2, «Byzantinoslavica», 6, 1936, 173) δημοσιευθὲν τοῦ ἔτους 1345, τὸ δὲ νεώτερον, ἐπίσης ἑλληνικόν, τοῦ Δουσάν, τὸ τῆς Μονῆς Ξενοφῶντος τοῦ ἔτους 1352 ἐν S o l o v i e n - M o š i n, ἔ.ἀ., σ. 186.

2. Act. Xén. I, 222: ...ἐν τῷ θέματι (sic) Καλαμαρίας μετόχιον τὸ λεγόμενον τοῦ Χαροφύλακος... (Actes Xénophon, σ. 25: Παραδοτικὸν ἔγγραφον τοῦ Πρώτου τοῦ Ἴθω Παύλου τοῦ ἔτους 1083). Ἐκτοτε, ἰδίᾳ ἀπὸ τοῦ 1300 καὶ ἐξῆς, ἡ Καλαμαρία ἀναφέρεται συχνότατα εἰς τὰ ἔγγραφα τῶν μονῶν τοῦ Ἴθω. Π.χ. Act. Xén. 3, 8 (1300): ...ἐν τῷ κατεπανικίῳ Καλαμαρίας ἐν τῇ τῶν Ἀβραμιτῶν περιοχῇ κᾶν τῇ τοῦ Στομίον περιοχῇ... Act. Xén. 6,43 (1318): ...ἐν τῷ κατεπανικίῳ Καλαμαρίας ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τοῦ Στομίον... Οὕτω καὶ Act. Xén. 7,10 (1320) - 8,54 (1330) - 11,11 (1338). (Actes de l'Athos I: Actes de Xénophon, σ. 30, 33, 44, 50, 62, 71). Ἐπίσης Act. Chil. 31, 16 (1316): ...περὶ τὴν Καλαμαρίαν μονήριον... Οὕτω καὶ Act. Chil. 32, 97 (1317) - 54,14 (1320) - 55,5 (1320) - 58,13 (1321) - 60,17 (1321) - 138,31 (1351) - 149,8 (1365). (Actes de l'Athos V: Actes de Chilandar, σ. 72, 76, 132, 134, 137, 142, 293, 314). D ö l g e r, Prakt. A, 281 (1301-K, 412 (1317) - P, 400 (1321) V, 305 (1341). (Fr. D ö l g e r, Sechs byzantinische Praktika κ.λ., σ. 47, 62, 75, 89). D ö l g e r, Schatzk. Nr. 29,8 (1322=Act. Chil. 86) - 115,2 (1370) - 42,4 (1406) - 63,2 (1409). (Fr. D ö l g e r, Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges, σ. 84, 313,119, 174). Καὶ ἄλλα.

3. Π. Ν. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, Ἐκδρομὴ εἰς τὴν βασιλικὴν καὶ πατριαρχικὴν μονὴν τῆς ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας τὴν ἐν τῇ Χαλκιδικῇ, BZ 7 (1898) 57.

τῆς γυναικὸς τοῦ αὐτοκράτορος Θεοφίλου (829-842), ἀναφερομένη εἰς τὴν Συνέχειαν τοῦ Θεοφάνους¹. Ἄλλ' εἶναι ἄγνωστον, ἐὰν ἡ Καλομαρία αὐτὴ ἐμόνασε ποτὲ καὶ δὴ εἰς τὴν Χαλκιδικὴν ἢ ἐὰν εἶχε κτήματα εἰς αὐτήν. Ἐὰν δὲ ὑποθετικῶς αὐτὴ ἔδωκε τὸ ὄνομα εἰς τὴν Καλαμαρίαν, ἐπισκιασθεῖσα ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἀργότερον ὑπὸ τοῦ σλαβικοῦ μύθου τῆς δωρεᾶς τῆς Τσάριτσας Μάρας, ὁ ὁποῖος ἐξεμεταλλεύθη καταλλήλως τὴν συνωνυμίαν, εἶναι περιέργον πῶς πενήτηκοντα ἔτη βραδύτερον μόλις ὁ Καμενιάτης, ἐξιστορῶν τὰ τῆς ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν τοῦ Λέοντος τοῦ Τριπολίτου τὸ 904 καὶ περιγράφων τὴν καλλονὴν τοῦ νοτιο-ανατολικῶς τῆς Θεσσαλονίκης ἐκτεινομένου τοπείου (τὴν Καλαμαρίαν), οὐδὲ τὸ ὄνομα Καλαμαρία γνωρίζει, πολλοῦ δὲ καὶ δὴ τὴν προέλευσιν αὐτοῦ². Ἐκτὸς τούτου ὑπάρχει καὶ ἡ ἄλλη ἔνδειξις, πλὴν τῆς σιωπῆς τοῦ Καμενιάτου, ὅτι ἡ Καλαμαρία δὲν προῆλθεν ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς γυναικαδέλφης τοῦ Θεοφίλου. Ἡ ἔνδειξις δηλαδὴ, ὅτι ἡ εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἔξοδον ἐκ τῆς πόλεως τῆς μεγάλης λεωφόρου τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς λεγομένης κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους Ἐγνατίας ὁδοῦ, εὕρισκομένη πύλη ὠνομάζετο, ὅπως εἶδομεν, μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Καμενιάτου τοῦλάχιστον Κασσανδρεωτικῆ καὶ ὄχι Καλαμαρίας, ὡς ὀδηγοῦσα εἰς τὴν Κασσανδρειαν καὶ εἰς οὐδεμίαν Καλαμαρίαν. Συνεπῶς δὲν εἶναι ἡ Καλομαρία, ἡ ζήσασα πρὸ τοῦ Καμενιάτου, ἡ ὁποία ἔδωκε τὸ ὄνομα εἰς τὴν ἀργότερον ὡς Καλαμαρίαν γνωστὴν περιοχὴν.

Οὔτε λοιπὸν ἡ προγενεστέρα Καλομαρία τοῦ Θεοφίλου, οὔτε ἡ μεταγενεστέρα Τσάριτσα Μάρα Βράνκοβιτς (Καλῆ-Μαρία) ἐξηγοῦν τὸ ἔτυμον τοῦ ὀνόματος Καλαμαρία καὶ τοῦτο πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ ἀλλαχοῦ.

Ἡ ἐπικρατεστέρα παρ' ἡμῖν μέχρι σήμερον ἔτυμολογία τοῦ τοπωνυμίου

1. Ὁ Tafrafi ἀγνοῶν τὰ περὶ Τσάριτσας Μάρας ἠρεῦνησεν, ἐξ ἀφορμῆς τῆς ὑπὸ τοῦ Παπαγεωργίου ἀναφερομένης παραδόσεως, διὰ βασιλίδιαν Καλῆν-Μαρίαν καὶ εὔρε τοιαύτην εἰς τὴν Συνέχειαν τοῦ Θεοφάνους, ἄνκαι ὁ ἴδιος δέχεται ἄλλην ἔτυμολογίαν τοῦ ὀνόματος Καλαμαρία. O. T a f r a l i, Topographie de Thessalonique, Paris 1913, σ. 25 σημ. 2. Σημειωτέον, ὅτι ἡ παραπομπὴ αὐτοῦ εἰς τὴν Συνέχειαν Θεοφάνους: l. IV, p.p. 189 et 372 (ἀνευ ἐκδ.) εἶναι ἐσφαλμένη. Τὸ ὀρθὸν εἶναι: Βιβλ. IV, 22, Βόνν. σ. 175, 1 καὶ Βιβλ. VI, 5, Βόνν. σ. 354, 18 (ὡς καὶ Βιβλ. VI, 2, Βόνν. σ. 398, 12), ὅπου ἀναφέρεται τρεῖς Καλομαρία, ἀδελφὴ τῆς αὐτοκρατείας Θεοδώρας, τῆς γυναικὸς τοῦ Θεοφίλου. Τῆς Καλομαρίας αὐτῆς τέκνα ἐκ τοῦ πατρικίου καὶ μαγίστρου Ἀρσαβῆρ ἦσαν οἱ μάγιστροι Στέφανος καὶ Βάρδας. (Συν. Θεοφάνους IV, 22, Βόνν. σ. 175, 6. Βλ. καὶ Ἰωσήφ Γενεσίου, Βασιλειῶν Βιβλ. IV. M i g n e, P. Gr. 109, 1101: ...ἀλλὰ μὴν καὶ Θεοδώρας τὴν σύγγονον, ἐφ' ἣ Καλῆ Μαρία τὸ εὔσημον.

2. Ἰωάννου Καμενιάτου, Εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης. (De excidio Thessalonicensi narratio. A. 904). Βόνν. 1838 (τόμ. Συν. Θεοφάνους), σ. 494: ...τὸ... πρὸς νότον τοῦ ὄρους (Χορτιάτου), πρὸς ἀνατολὴν δὲ τῆς πόλεως (πεδίου), ὡς λίαν ἐστὶ παρακαλλῆς καὶ ἐράσιμον...

Καλαμαρία είναι ή υπό τοῦ Cousinéry τὸ πρῶτον, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, προταθεῖσα: ἐκ τοῦ Καλά-μερία=ώραῖοι τόποι¹. Ταύτην ἐδέχθησαν ὁ Tafel² καὶ ὁ Tafrafi³ καὶ ἔκτοτε ἐπαναλαμβάνουν καὶ ἄλλοι⁴.

Ἄλλὰ καὶ ἡ ἐτυμολογία αὐτὴ δὲν φαίνεται νὰ εὐσταθῇ. Ἐὰν ἀντιληφθῶμεν αὐτὴν ὡς πληθυντικὸν (τὰ καλά-μερία), ὅπως ὁ Cousinéry, πῶς δικαιολογεῖται τότε γλωσσικῶς ἡ μετατροπὴ αὐτῆς εἰς ἐνικὸν (ἡ Καλα-μερία). (Τὰ καλά-χωρία ἐγιναν τὰ Καλοχώρια καὶ ὄχι ἡ Καλαχωρία). Ἐὰν ἀντιληφθῶμεν αὐτὴν ὡς ἐνικὸν (ἡ καλή-μερία), ὅπως ὁ Tafrafi, πῶς δικαιολογεῖται τότε γλωσσικῶς ἡ μετατροπὴ τοῦ τονισμένου ἤτα εἰς ἄτονον ἄλφα (ἡ Καλῆ-μερία - ἡ Καλα-μερία), ἀφοῦ μάλιστα ὁ τύπος Καλημερία ὑποστηρίζεται φωνητικῶς ἀπὸ τὰ ὁμόηχα καλημέρα-καλημερίζω;

Ἐκτὸς τῶν γλωσσικῶν αὐτῶν δυσκολιῶν, ὑπάρχουν καὶ δυσκολίαι ἐννοιολογικαί. Ἐὰν ἡ περιοχὴ αὐτὴ νοτιο-ανατολικῶς τῆς Θεσσαλονίκης ὀνομάσθῃ «καλή» διὰ τὴν φυσικὴν τῆς καλλονῆν, τὴν ὁποίαν ἐξυμνοῦν,

1. M. E. Cousinéry, Voyage dans la Macédoine, Paris 1831. tom. I, σ. 53: «Après avoir dépassé les cimetières, on parcourt les coteaux du mont Cortiat, dont les bases s'étendent du côté du nord-ouest dans la ville de Salonique. Et à l'ouest jusqu'à la mer, dans un territoire couvert de jardins, de vignobles, de maiteries. Cette part de de la montagne qui se dirige à l'ouest et au sud, port chez les turcs le nom Kalameria, nom qui, dans la langue grecque, forme l'équivalent de beaux-lieux. Les francs qui séjournent à Salonique defigurent cette expression, en y substituant celle de calamari, qui signifie au propre écritoire, et désigne le poisson que nous nommons la sèche. Le mot calamari est une corruption, comme on le voit, des deux mots Kalameria.

2. Th. L. Fr. Tafel, De Thessalonica ejusque agro. Dissertatio geographica, Berolini 1839, σ. 254: Ager meridionalis (e mente Cameniatae orientalis) is non alius esse poterit, quam campus ille, quem corrupta voce nunc dicunt Kalameria s. Kalamari (latu venustum) apud Cousinerium l. c. p. 53; quae denominatio descriptioni ejus arrigime respondet, quam dedit Cameniata cap. 5. Vocat enim πεδῖον παγκαλλές καὶ ἐράσιμον.- Ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Καμενιάτου ὅμως, ὅπως εἶδομεν, δὲν πρέπει νὰ ὑπῆρχε τὸ τοπωνύμιον Καλαμαρία. Ἡ δὲ περιγραφή τῆς περιοχῆς αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Καμενιάτου εἶναι ἴσως ἐκείνη, ἡ ὁποία παρέσυρε, τὸν Cousinéry πρῶτον, εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ ὀνόματος Καλαμαρία, ὡς σημαίνοντος δῆθεν Καλή-μερία (=ώραία τοποθεσία). Εἰς τὴν παρετυμολογίαν Καλή-μερία δὲν ὑποπίπτει οὐδὲ ὁ Νικηφόρος Χοῦμνος, εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ ὁποίου (14ος αἰὼν) τὸ ὄνομα Καλαμαρία ὑπῆρχε βεβαίως, περιγράφων καὶ ἐξυμνῶν καὶ αὐτός, ὡς ὁ Καμενιάτης, εἰς τὸν «Θεσσαλονικεῦσι συμβουλευτικόν» αὐτοῦ (Boussonade, Anecdota graeca, Paris 1829-33, tom. II, σ. 140) τὸ ἀνατολικομεσημβρινὸν τοπεῖον τῆς πόλεως καὶ ἔχων εὐκαιρίαν παρετυμολογίας. Πρόκειται λοιπὸν περὶ νεωτέρας ἀποπειρας ἐρμηνείας, καὶ ἐὰν ἀκόμη δὲν εἶναι ὁ Cousinéry ὁ πρῶτος προτείνας ταύτην.

3. O. Tafrafi, Topographie, σ. 25 καὶ σημ. 2. Ὁ Cousinéry, ἔ.ἀ., ἀντιλαμβάνεται τὸ ὄνομα Calameria ὡς πληθυντικὸν (=τὰ καλά-μερία· μεταφράζει: beaux-lieux). Ὁ Tafrafi, αὐτόθι, ὑποκαθιστᾷ ἐνικὸν (=ἡ καλή-μερία). Ἡ διαφορὰ ὑπὸ τὴν ἐννοιαν τοῦ τοπεῖου εἶναι δι' ἡμᾶς ἄνευ ἰδιαίτερας σημασίας.

4. Π. χ. J. N. Svoronos, L'hellénisme primitif de la Macédoine prouvé par la numismatique et l'or du Pangée, Paris-Athènes 1919, σ. 41.

ὡς εἶδομεν, ὁ Καμενιάτης καὶ ὁ Χοῦμνος, τότε α) διατί δὲν ὠνομάζετο αὐτὴ ἀνέκαθεν καλὴ καὶ διατί τὸ τοπωνύμιον Καλαμερία δὲν χρησιμοποιεῖται, οὔτε ὑπὸ τοῦ Καμενιάτου οὔτε ὑπὸ τοῦ Χοῦμνου, οἱ ὅποιοι εἶχον εὐκαιρίαν, ὡς εἶδομεν, νὰ ἐτυμολογήσουν τοῦτο, β) διατί δὲν ἐνεφανίσθη οὐδαμοῦ ἄλλου τῆς Ἑλλάδος, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν λείπουν αἱ φυσικαὶ καλλοναὶ τοπείων, ἄλλο τοπωνύμιον Καλαμερία μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ ὠραίου τοπείου (τὰ καλαμερία, ἢ Καλαμερία).

Τὸ πρῶτον λοιπὸν συνθετικὸν τοῦ τοπωνυμίου Καλαμερία δὲν φαίνεται νὰ εἶναι τὸ ἐπίθετον καλὸς-καλὴ-καλόν, ἀλλὰ τὸ πρὸς τὸ παρὸν ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς ἀρχικὸν σύνθετον τοπωνύμιον πρέπει νὰ κατήντησε κάποτε αἰφνιδίως διὰ τινὰ λόγον ἀκατάληπτον, διὰ νὰ ἐπιληφθῆ τῆς ἔρμηνείας αὐτοῦ ἢ παρετυμολογία. Ποῖα ἦσαν τὰ συνθετικὰ τοῦ ἀρχικοῦ τοπωνυμίου καὶ πῶς τοῦτο κατήντησεν ἀκατάληπτον θὰ ἴδοῦμε ἀμέσως κατωτέρω.

5. Τὸ πρῶτον συνθετικὸν τοῦ τοπωνυμίου

Νομίζομεν ὅτι τὸ πρῶτον συνθετικὸν τοῦ τοπωνυμίου Καλαμαρία εἶναι ὄχι τὸ ἐπίθετον «καλὴ», ἀλλὰ τὸ οὐσιαστικὸν «σκάλα»: Ἡ Σκάλαμερίας. Τὸ ἄρθρον τῆς Γενικῆς εὐκόλως ἀφήρесе τὸ ἀρχικὸν Σίγμα: Τῆς Σκάλα-μερίας>τῆς-ς-Καλα-μερίας>ἢ Καλαμερία>ἢ Καλαμαρία καὶ ἀργότερον ἢ Καλαμαριά. Τοῦτο εἶναι ὄχι μόνον γλωσσικῶς φυσικώτατον, ἀλλὰ καὶ ὑποστηρίζεται καὶ ἀπὸ ἄλλην περίπτωσιν παραφθορᾶς συνθέτου μὲ πρῶτον συνθετικὸν τὴν λέξιν «σκάλα». Τοπωνύμιον τῆς Νουμιδίας εἰς τὸν Προκόπιον: (ad) Scalas Veteres ἐγένετο ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ Σκάλας-βέτερες>Καλασβατάρης ἢ Καλασβατάρης¹. Εἶναι διαφανές, νομίζομεν, ὅτι τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ μὲ τὸ τοπωνύμιον Σκάλα-μερίας καὶ ἐξαφανίζονται ὅλαι αἱ δυσκολίαι τοῦ ἐπιθέτου «καλὴ» ὡς πρώτου συνθετικοῦ, τὰς ὁποίας ἀντιμετωπίσαμεν ἄνωτέρω. Ἀλλὰ τί εἶναι «σκάλα» καὶ περὶ ποίας «σκάλας» πρόκειται ἐνταῦθα:

Σκάλα ὠνομάζετο: «Ἐὸ ὄρμος, τὸ μέρος τοῦ λιμένος, εἰς ὃ ἐλκόμεναι αἱ νῆες δέδενται· ὃ οἱ κοινοὶ σκάλαν λέγουσι»². Καί: *ἐκ τοῦ ὄρμου ὄλος ὁ λιμὴν παρὰ μέντοι τοῖς ὕστερον, καὶ ἐπὶ κοινότερον λεγομένης σκάλας ἢ λέξις κειμένη εὔρηται*³. Ὁ Μιχ. Ἀτταλειάτης περιγράφει αὐτὴν διὰ μακροτέρων: *ἐν ταῖς παραλίαις ἀκταῖς τὴν βασιλίδα περιζωννούσαις τῶν πόλεων προτειχισμάτια διὰ ξύλων ἐκ χρόνων μακρῶν γενόμενα καὶ τῇ γείτονι θαλάσῃ οἷον περιπλεκόμενα ἢ περιπτυσσόμενα ἢ τοὺς ἐλιγμοὺς αὐτῆς ἀντωθούμενα καὶ ταῖς*

1. Προκοπ., Περὶ κτισμάτων IV, 17. Ἔκδ. J. H a u r y, τόμ. III, 2. Βλ. καὶ Index εἰς λ. Σκάλας Βέτερες.

2. Μαν. Μοσχόπουλος παρὰ D u C a n g e, Glossar. graec. λ. σκάλα (ἐκ χειρογρ.).

3. Εὐστάθ., Παρεκβ. εἰς Ἰλιάδ. γ 412, 26 - D u C a n g e, Glossar. graec. λ. σκάλα. S o p h o c l e s, Lex. λ. σκάλα 3=pier, warf, landing place.

καταίρουσιν ὀλκάσι καὶ τοῖς ἐκ γῆς ἐμπόροις εὐμέρειαν πρὸς τὴν στάσιν καὶ τῶν συναλλαγμάτων σύστασιν παρεχόμενα (σκάλαι τῇ κοινῇ διαλέκτῳ κατονομάζονται)...¹ Εἰς ἔγγραφον τοῦ Ἰσαακίου Ἀγγέλου, διὰ τοῦ ὁποίου παραχωροῦνται προνόμια εἰς τοὺς Πισσάτας τὸ 1192, λέγεται: ...σκάλα ἵνα δοθῇ ὑμῖν, ἐν ἧ ἔμεινον καταίρειν τὰ πλοῖα ὑμῶν καὶ ὁ φόρτος ἐκβάλλεσθαι τούτων...². Καὶ.. *Scala dabitur vobis in qua debeant naves vestre (sic) applicare et opera earum deponi...*³.

Ἡ λέξις «σκάλα» μὲ τὴν σημασίαν τῆς ἀποβάθρας καὶ τοῦ λιμένος εὐρίσκεται ἐν χρήσει ἤδη ἀπὸ τοῦ 7ου αἰῶνος μαρτυρημένως⁴ καὶ οὕτως ἀποκλείεται ἡ ὑποψία, ὅτι ἡ ἐπικράτησις αὐτῆς εἶναι μεταγενεστέρα (τοῦ 1083 δηλονότι τῆς Καλαμαρίας) καὶ χρονολογεῖται ἀπὸ τῆς φραγκοκρατίας καὶ ἐντεῦθεν. Τὰ δὲ ἔγγραφα ἐκ τῆς ὀλίγον πρὸ τῆς φραγκοκρατίας ἐποχῆς βρῖθουν τῆς λέξεως σκάλα καὶ σκαλιατικοῦ φόρου⁵.

Ταῦτα δεικνύουν ὅτι «σκάλαι» ὠνομάζοντο πολλοὶ λιμένες καθ' ὅλην τὴν ἐπικράτειαν τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους⁶. Σκάλαι ἀναφέρονται πολλαὶ

1. Μιχ. Ἀταλειάτης, ἔκδ. Βόνν. σ. 277-8.

2. Miklosich-Müller, Acta et diplomata κ.λ., τ. III, σ. 11.

3. Zachariae von Lingenthal, Jus graeco-romanum, τ. III, σ. 546. Πρβλ. καὶ Germaine Rouillard, Les taxes maritimes et commerciales d'après des actes de Patmos et de Laura. Mélanges Charles Diehl I, Paris 1930, σ. 282: Les scales sont à la fois des entrepôts pour les marchandises et de lieux d'échange.

4. Οὕτω Πασχ. Χρον. (631-641), ἔκδ. Βόνν. σ. 569, 13 καὶ σ. 572,16: ἐκομίσθη ἐν Κωνσταντινουπόλει διὰ τῆς Χαλκηδονησίας σκάλας. - Θεοφάν. (810/1-814/5), ἔκδ. Βόνν. σ. 671, 2: (τιμῆμα πάγου) προσραγὲν τῇ τῆς ἀκροπόλεως σκάλα συνέτριψεν αὐτήν. - Ἐκκλησιαστικὴ σκάλα εἰς τὴν Θεσσαλονίκην: Acta St. Demetrii. Migne, P. Gr. 116, 1329. Δὲν εἶδομεν τὴν ὑπὸ Η. Kahane εἰς «Byzant. Neugr. Jahrb.» 16 (1940) 33-58, ἐργασίαν περὶ τῆς σημασίας τῆς «ἰταλικῆς-italienischen» ταύτης λέξεως (βλ. Fr. Dölger, Schatzk. Nr. 9, σημ. εἰς στ. 41, σ. 46).

5. Ὀλίγα μόνον παραδείγματα: Miklosich-Müller, Acta et diplomata, III, σ. 11, 53, 219, 225, VI, σ. 183, 225. Zach. von Ling., Jus gr. ro. III, σ. 436, 520, 521, 522, 525, 526, 541, 546, 548, 549, 584, 636, 637. - Σκαλιατικὸν: MM, ἔ.ἀ., III, σ. 219, 225 - Zach. von Ling., ἔ.ἀ., III, σ. 586, 636. - Act. Laura 50,16 - Act. Chil. 5, 54 - Dölger, Schatzk. Nr. 66/7, 30 - Dölger, Prakt. A, 30 κ.ἀ. Ἡ G. Rouillard, ἔ.ἀ., σ. 283, φρονεῖ ὅτι τὸ σκαλιατικὸν δὲν ἦτο δικαίωμα προσεγγίσεως πλοίου εἰς σκάλαν (τοιούτων ἦτο τὸ καταρτιατικὸν καὶ τὸ λιμενιατικὸν, ἔ.ἀ., σ. 282), ἀλλὰ δικαίωμα συναλλαγῆς ἐμπορικῆς εἰς σκάλαν, τὸ ὁποῖον κατέβαλλον καὶ οἱ διὰ ξηρᾶς ἐρχόμενοι ἔμποροι. Τούναντιον, ὁ Dölger, Schatzk. Nr. 9, σημ. εἰς στ. 41 εἰς σ. 46 καὶ Nr. 66/79 inh. εἰς σ. 188 καὶ 191. Πρβλ. καὶ Du Cange, Glossar. latin. εἰς λ. scalagius, scalaticum= praestatio pro facultate applicandi naves ad scalas seu portum.

6. Οὕτω MM. ἔ.ἀ., VI, σ. 183: καὶ αὐτὰς τὰς σκάλας τῶν Παλατίων, τῆς Στροβήλου, τῆς Ἐφέσου καὶ τὰς λοιπὰς παραλίους. Αὐτόθι, σ. 183: ἀπὸ τῶν τὰς παραλίους σκάλας κρατούντων. - Zach. von Ling., ἔ.ἀ., σ. 584: τὴν σκάλαν τοῦ Ἀλμυροῦ. Αὐτόθι, σ. 636: εἰς τὰς περὶ αὐτὴν (Μονεμβασίαν) ἀπάσας σκάλας. Αὐτόθι, σ. 637: εἰς τὰς ἄλλας σκάλας καὶ χώρας καὶ κάστρα τῆς βασιλείας μου.

καί εἰς τὴν Χαλκιδικήν¹. Μία δὲ ἐξ αὐτῶν, κειμένη εἰς τὴν περιοχὴν τὴν γνωστὴν ἀργότερον ὡς Καλαμαρίαν καὶ ἀποκτήσασα κατὰ τινὰ ἐποχὴν καὶ διὰ τινὰ λόγον σημασίαν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς περιοχῆς αὐτῆς, ἔδωκε, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τὸ πρῶτον συνθετικὸν εἰς τὸ σύνθετον Σκάλα-μερίας, τὸ ὁποῖον ἐγένετο εὐκόλως, διὰ τῆς Γενικῆς του ὡς εἶδομεν, Καλαμερία καὶ ἀργότερον, ὡς ἀκατάληπτον πλέον, παρεφθάρη εἰς Καλαμαρίαν καὶ παρετυμολογήθη μὲ καλὰ -μερία κ.τ.τ. Θὰ ἰδοῦμε ἀμέσως ὅτι τὸ δεῦτερον συνθετικὸν -μερία δὲν ἔχει σχέσιν μὲ ὠραίους τόπους.

6. Τὸ δεῦτερον συνθετικὸν τοῦ τοπωνυμίου

Τὸ δεῦτερον συνθετικὸν «μερία» (μερέα-μερία-μεριά), μεσαιωνικὸς τύπος τῆς λέξεως μέρος, ἐξελήφθη ὡς ἔχον τὴν σημασίαν τῆς τοποθεσίας, τοῦ τοπείου. Εἰς τοῦτο παρέσυρεν εὐκόλως, πρῶτον, ἡ ἐσφαλμένη προϋπόθεσις, ὅτι τὸ πρῶτον συνθετικὸν ἦτο τὸ ἐπίθετον «καλός»². Δεῦτερον δὲ τὸ γεγονός, ὅτι ἐλησημονήθη ἡ ὀργάνωσις τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ καὶ στόλου καὶ οἱ στρατιωτικοὶ αὐτῶν ὄροι.

Ἡ λέξις μέρος-μερέα-μερία ἦτο καὶ στρατιωτικὸς ὄρος, σημαίνων τὴν κατόπιν λεγομένην «τούρμαν», τὴν πρώτην δηλαδὴ μεγάλην ὑποδιείρεσιν τοῦ θεματικοῦ στρατοῦ, διατελοῦσαν ὑπὸ τὰς διαταγὰς «μεράρχου», κατόπιν λεγομένου «τουρμάρχου»³. Οὕτω λέγεται εἰς τὰ Λέοντος, Τακτικὰ (ἐνθ'

1. D ö l g e r, Schatzk. Nr. 9,41: ... (εἰς τὴν Ἱερισσὸν μετόχιον μετὰ) τῆς ἡμισείας σκάλας, (βλ. καὶ σημ. εἰς στ. 41, αὐτόθι σ. 46). Nr 12,8 καὶ 23: ... εἰς τὴν σκάλαν τοῦ βουνοῦ τοῦ Κέδρου. - Μ ι χ. Γ ο ὕ δ α, Χρυσόβ... μονῆς Βατοπεδίου 14,10 («Ἐπετ. Ἐτ. Βυζαντ. Σπ.» 4, 1927, 235): ... ὡσάυτως καὶ τὴν σκάλαν τῶν Λεονταρίων καὶ τὸ παρασκάλιον τῆς μικρᾶς θαλάσσης (Λεοντάρια ἐν Κασσάνδρα. Αὐτόθι, 10,42. Βλ. καὶ Ἄ ρ κ α δ ί ο υ Βατοπ., Ἄ νάλεκτα... μονῆς Βατοπ. ἀρ. 27. «Γρηγόριος Παλαμᾶς» 3,1919, 219). Κ τ ε ν ᾶ. Χρυσόβ... μονῆς Δοχειαρίου 7,19 κ.έ. («Ἐπετ. Ἐτ. Βυζαντ. Σπ.» 4,1927, 298): Περὶ τὴν Καλαμαρίαν... γῆ γονική, ἡ οὕτω πως ὀνομαζομένη Διαβολόγαμπος, ἐν ἣ κέκτηται καὶ σκάλαν, τὴν ἐπιλεγομένην Κόνιζαν. (Πρβλ. Τ ο ὕ α ὕ τ ο ὕ, Κειμηλιαρχεῖα... μονῆς Δοχειαρίου ἀριθ. 1Ζ', «Ἐπετ. Ἐτ. Βυζαντ. Σπ.» 7,1920, 108). - Act. Chil. 149,8,14,23: ... τὸ ἐν τῇ Καλαμαρίᾳ ἕτερον χωρίον τὸ καλούμενον Λιγνὸν μετὰ τῆς σκάλας αὐτοῦ, 150,44: ... Εἰς τὴν Καλαμαρίαν τὴν Λίγγιανην, μετὰ πάσης τῆς περιοχῆς αὐτῆς, καὶ μετὰ τῆς σκάλας αὐτῆς καὶ τῆς ἀλικῆς.

2. Τοῦτο ὀφείλεται ἴσως καὶ εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ Καμενιάτου, ὁ ὁποῖος, ὡς ἐλέχθη ἤδη, οὐδὲν λέγει περὶ Καλῆς-μεριάς καὶ τὴν πύλην ὀνομάζει Κασσανδρεωτικὴν καὶ δχι Καλαμαριάς.

3. Βλ. D u C a n g e, λ. Μερέα, μερία, μεργιά: pars, μέρος. S o p h o c l e s, λ. Μέρος, ἀριθ. 2: In military tactics, brigade of troops containing three δροῦγγοι; called also τούρμα. Αὐτόθι, λ. μεράρχης: commander of a μέρος, 2. τουρμάρχης, στρατηλάτης. - Στεφ. Βυζάντιος, λ. Μέρεια: pars, tribus. Hesychio, φυλῆς μέρος ἐκ δέκα τριάδων συνεστῶς. Αὐτόθι, λ. μεραρχία: Agmen constans ex viris bis mille quaträginta octo, et ὁ τοῦ μέρους τούτου ἡγούμενος dicitur μεράρχης. Ita Aelian. tactica. G. S c h l u m b e r g e r, Sigillographie

άνωτ., παράγρ. ζ' στήλ. 701): *Πρώτη κεφαλή ὁ στρατηγός, καὶ μετὰ αὐτὸν οἱ μεράρχαι καὶ τουρμάρχαι, εἶτα οἱ δρουγγάριοι, εἶτα οἱ κόμητες, ἤγουν οἱ τῶν λεγομένων βάνδων ἄρχοντες. Καὶ (παράγρ. η' στήλ. 701): Νῦν δὲ ὑποστράτηγος οὐ γνωρίζεται εἰ μὴ τι ὁ καλούμενος μεράρχης καὶ τουρμάρχης ἔστιν ὅποτε καλούμενος μεράρχης, ἤτοι ὁ τοῦ μέρους τῆς ἀρχῆς ἐμπειστευμένος. Καὶ (παράγρ. μγ' στήλ. 708): τὰς δὲ μοίρας ταύτας, ἤτοι τοὺς δρουγγούς, συντάξεις εἰς μέρη, ἤγουν τούρμας, καὶ ἐπιστήσονται αὐτοῖς... μεράρχαι, οἱ λεγόμενοι ποτὲ καὶ στρατηλάται, νῦν δὲ τῇ συνηθείᾳ καλούμενοι τουρμάρχαι. - Ὁ νεώτερος ὄρος «τούρμα», ἀντὶ τοῦ παλαιότερου «μέρος», εἰσήχθη ἐπὶ Θεοφίλου (829-843)¹ καὶ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Λέοντος ΣΤ' (886-921) ἔτεινε, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν λόγων αὐτοῦ, νὰ ἐπικρατήσῃ εἰς τὴν κοινὴν ὀμιλουμένην στρατιωτικὴν διάλεκτον, ἀντὶ τοῦ συντηρητικοῦ καὶ ἐπισήμου ὑπηρεσιακοῦ «μέρος». Ὁ δὲ μεσαιωνικὸς τύπος «μερεία», ἀντὶ «μέρος» ἐπιβεβαιούται καὶ ἐπιγραφικῶς².*

Οὕτω λοιπὸν ἡ Σκάλα-μερίας εἶναι ἡ ἀποβάθρα τῆς τούρμας. Ποίας τούρμας ὅμως; Ὅχι βεβαίως μιᾶς ἐκ τῶν τριῶν τοιούτων τοῦ θεματικοῦ στρατοῦ τοῦ Θέματος Θεσσαλονίκης. Οὗτος ἀπετέλει πεζικὴν δύναμιν καὶ ὄχι πολεμικὸν στόλον διὰ νὰ ἔχη ἀποβάθραν. Εἶναι ὅμως γνωστὸν ὅτι ἐκτὸς τῶν βασιλικῶν πλωτῶν, τοῦ κρατικοῦ δηλαδὴ στόλου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὑπῆρχον καὶ τὰ θεματικὰ πλωτῆματα, πολεμικὸς στόλος δηλαδὴ, τὸν ὁποῖον παρεσκεύαζον ὠρισμένα παραλιακὰ καὶ νησιωτικὰ Θέματα³. Ὁ δὲ

de l' empire byzantin, Paris 1884, σ. 354: Les merarques. Αὐτόθι, σ. 201: Σφραγὶς Μεράρχου(ου) τῆς Κνωσσ(ου) Κωνσταντινου. Αὐτόθι, σ. 371: Les tourmarques. - Βλ. καὶ L. Bréhier, Les institutions κ.λ., σ. 343 (μέρος, μεράρχαι).

1. Ἰωσήφ Γενεσίου, Βασιλειῶν Βιβλ. III. Migne, P. Gr. 109, 1064/5: *ἐντεῦθεν τοῖς Ῥωμαῖκοῖς θέμασι χιλιάσιν ἐπὶ δυοῖ Περσικὸς ἀριθμὸς ἀπεστέλλετο ὑπὸ χεῖρα τελεῖν τῶν κατὰ στρατηγεσίαν καιροῖς τεταγμένων, ἐφ' ὧν καὶ τουρμάρχαι τούτων ἐπιστατεῖν διωρίζοντο. Ἀμέλει καὶ ἕως τῶν ἐνταυθοῖ χρόνων τὴν προσηγορίαν Περσῶν αἱ τῶν θεμάτων τούρμαι κεκλήρονται, ἐφ' οἷς διεσπάρησαν. Πρβλ. καὶ Συνεχ. Θεοφάν. III. Ἐκδ. Βόνν., σ. 125,7 κ.έ.*

2. Corpus inscriptionum graecarum. Ἐκδ. Boeckh, Berolini 1828-1853, I, 18, Nr. 5774 καὶ 5775. (Εἰς ἡμᾶς ἀπρόσιτον. Παρὰ Dugange, λ. μερέα).

3. Τὰ ναυτικὰ αὐτὰ Θέματα ἦσαν τρία: Τῶν Κιβυρραιωτῶν, τοῦ Αἰγαίου Πελάγους καὶ τῆς Σάμου. Πορφυρογέν. Περὶ Βασίλ. τάξεως II, 44 καὶ 45. Ἐκδ. Βόνν. σ. 651 κ.έ. καὶ σ. 664 κ.έ. L. Bréhier, La marine de Byzance, «Βυζάντιον» 19 (1949) 6 κ.έ.: La flotte de thèmes. - R. Guillaud, Études de titulature et de prosopographie byzantine. Les chefs de la marine byzantine: Drongaire de la flotte, grand drongaire de la flotte, duc de la flotte, megaduc. BZ 44 (1951) 212. (Festschrift Franz Dölger zum 60. Geburtstag gewidmet). - L. Bréhier, Les institutions κ.λ., σ. 412: La flotte de thèmes. Βλ. καὶ H. Ahrweiler, La marine de guerre. La politique et les institutions maritimes de Byzance aux VII-XVe siècle, Leiden 1966.

στόλος αὐτὸς ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Λέοντος ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ (886-912) ὀργανοῦται κατὰ τὸ πρότυπον τῆς ὀργανώσεως τοῦ θεματικοῦ στρατοῦ, ὅπως πληροφοροῦμεθα ἀπὸ τὰ Ναυμαχικὰ αὐτοῦ: *ἐπὶ δὲ τῶν θεματικῶν δρομῶνων καὶ δρουγγάριοι ἐπιστήσονται, καὶ τουρμάρχαι, καὶ αὐτοὶ τῷ στρατηγῷ ὑποταγήσονται καὶ τοῖς ἐκείνων παραγγέλμασιν εἴξουσι*¹. Ὑπῆρξαν λοιπὸν καὶ ναυτικαὶ μερίαι ἢ τοῦρμαι καὶ ναυτικοὶ μεράρχαι ἢ τουρμάρχαι ὑπὸ τὰς διαταγὰς ναυμάχων στρατηγῶν².

Τὸ Θέμα Θεσσαλονίκης δὲν ἦτο ναυτικὸν Θέμα ἐκ τῶν ἀπαρτιζόντων τὸ θεματικὸν πλῶϊμον τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους³. Ἄνκαι ἡ ἴδρυσις αὐτοῦ⁴ εἶναι προγενεστέρα τῶν μεγάλων ναυτικῶν παρασκευῶν τοῦ Βυζαντίου κατὰ τῶν Ἀράβων πειρατῶν τῆς Μεσογείου⁵, δὲν ἀναφέρεται τοῦτο εἰς τὸν λεπτομερῆ κατάλογον τῶν δυνάμεων τῶν δύο ναυτικῶν ἐκστρατειῶν κατὰ τῆς «θεολέστου» Κρήτης, τῆς ἀραβοκρατουμένης, τὸν ὅποιον δίδει ὁ ἀνώνυμος συνεχιστῆς τῆς Βασιλείου Τάξεως τοῦ Πορφυρογεννήτου⁶. Τοῦναντίον, εἰς τὴν πρώτην τῶν ἐκστρατειῶν αὐτῶν ὁ στρατηγὸς τοῦ Θέματος Θεσ-

1. Λέοντος, Τακτικά, Διάτ. 19: Περὶ Ναυμαχίας, παράγρ. κγ'. M i g n e, P. Gr. 107, 989.

2. A. D a i n, Leonis VI Sapientis problemata, ἔ.ἀ., σ. 90: Λόγος ΙΒ', 45: *...ὅτι δεῖ τοὺς δρόμωνας... ὡς ἐπὶ στρατοῦ ἐν γῆ ὁδοιποροῦντος οὕτω καθιστᾶν, τοῦτέστιν ὑπὸ μοιραρχίας καὶ μεραρχίας καὶ τοὺς ἰδικοὺς τῶν ἐν αὐτοῖς σωματῶν ἄρχοντας.*

3. Περὶ τοῦτου βλ. σημ. 3 τῆς σ. 276.

4. Ἰδρῦθη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 796 καὶ 828 καὶ πιθανώτερον ἀποδίδεται ἡ ἴδρυσις αὐτοῦ εἰς τὸν Νικηφόρον Α' (810). Βλ. Σ τ. Κ υ ρ ι α κ ῖ δ ο υ, Βυζαντιναὶ Μελέται IV: Τὸ Βολερὸν, σ. 142/3. P. L e m e r l e, Philippos et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine, Paris 1945, σ. 129. (Bibliothèque des écoles françaises d'Athènes et Rome, fasc. 158).

5. Ἡ ἀναδιοργάνωσις τοῦ βυζαντινοῦ στόλου ἤρχισε κατὰ τὸν R. G u i l l a n d, ἔ.ἀ., σ. 213, ἥδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Μιχαῆλ Γ' (842-867). Ὁ μέγας ὁμῶς ὀργανισμὸς τῆς ἀνασυγκροτήσεως τῆς ναυτικῆς δυνάμεως τοῦ Βυζαντίου ἐμπίπτει ἐντὸς τοῦ 10ου αἰῶνος.

6. Πορφυρογέν., Περὶ Βασιλ. Τάξεως II, 44. Ἐκδ. Βόνν. σ. 651 κ.έ.: Ἐκστρατεία ἐπὶ Λέοντος ΣΤ' τὸ 910 ὑπὸ ναύαρχον τὸν πατρίκιον Ἡμέριον. Βλ. L. B r e h i e r, La marine κ.λ., ἔ.ἀ., σ. 14. (Δὲν εἶδομεν τὰ περὶ τῆς χρονολογίας τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ἡμερίου παρὰ A. A. V a s i l i e v, Byzance et les Arabes II, σ. 167/8, ὁ V. G r u m e l ὁμῶς, Notes chronologiques, EO 36, 1937, 202 κ.έ., χρονολογεῖ αὐτὴν 6 Ὀκτωβρίου 908). Πορφυρογέν., Περὶ Βασιλ. Τάξεως II, 45. Ἐκδ. Βόνν. σ. 664 κ.έ.: Ἐκστρατεία ἐπὶ Κωνσταντίνου (Πορφυρογεννήτου) καὶ συμβασιλεύοντος Ρωμανοῦ (Λακαπηνοῦ) τὸ 949 ὑπὸ ναύαρχον τὸν πατρίκιον Κωνσταντίνον Γογγύλην. Βλ. G. S c h l u m b e r g e r, Un empereur byzantin au dixième siècle. Nicéphore Phocas, Paris 1923, σ. 30. (Ἡ ἐπιγραφή τοῦ καταλόγου τῶν δυνάμεων τῆς ἐκστρατείας εἰς Περὶ Βασιλ. Τάξεως II, 45, Βόνν. σ. 664: *ἐπὶ Κωνσταντίνου καὶ Ρωμανοῦ τῶν πορφυρογεννήτων ἐν Χριστῷ πιστῶν βασιλέων εἰς ἰνδ. ζ' (=949) καὶ ἡ χρονολογία 949 δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὰ πράγματα. Ὁ Λακαπηνὸς τὸ 944 ἐξεθρονίσθη ὑπὸ τῶν υἱῶν του καὶ ἐξωρίσθη εἰς τὴν Πρώτην ἀποθανῶν ἐκεῖ τὸ 945. Ὁ Πορφυρογέννητος εἶναι μονοκράτωρ ἥδη ἀπὸ τοῦ 945. Ποίου λοιπὸν συμβασιλεύοντος τὸ 949;).*

σαλονίκης ἀναλαμβάνει νὰ ἐτοιμάσῃ ποσότητα ὄπλων διὰ τὸν πεζικὸν στρατόν¹. Ἐπειτα, κατὰ τὴν ἐπίθεσιν τῶν Σαρακηνῶν πειρατῶν τοῦ Λέοντος τοῦ Τριπολίτου κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 904 δὲν ἐμφανίζεται ἴχνος τοπικοῦ στόλου, διὰ νὰ προστατεύσῃ τὴν πόλιν καὶ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν εἴσοδον εἰς τὸν Θερμαϊκὸν τῶν 54 πειρατικῶν πλοίων. Ὁ δὲ τότε πατριάρχης Νικόλαος ὁ Μυστικός (852-925) μέμφεται εἰς μίαν ἐπιστολὴν τοῦ εἰς Κωνσταντινουπόλει, ὅτι ἡμέλησαν νὰ ἀποστείλουν πρὸς σωτηρίαν τῆς πόλεως πλώϊμον².

Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ κατάστασις δὲν παρέμεινε ἡ αὐτὴ μετὰ τὴν ἀπληξιν ἐκ τῆς ἀλώσεως τῆς δευτέρας πόλεως τοῦ Κράτους. Μετὰ τὴν καταστροφὴν, ἐπὶ Λέοντος καὶ Ἀλεξάνδρου, τῶν συμβασιλέων³, τὰ τείχη τῆς Θεσσαλονίκης ἐπισκευάζονται⁴. Ἡ δὲ ἐπιτυχία τοῦ δρουγγαρίου τοῦ στό-

1. Πορφυρογέν., *Περὶ Βασιλ. Τάξεως* II, 44. Ἔκδ. Βόνν. σ. 657, 12 κ.έ.: *ἐδέξατο ὁ στρατηγὸς Θεσσαλονίκης τοῦ καμεῖν σαγίτας σ' καὶ μεναύλια χιλιάδας γ' καὶ σκουτάρια, ὅσα δυνήθη*.

2. Νικολάου Ἀρχιεπ. Κωνσταντινουπόλεως, Ἐπιστ. ΟΕ'. *Migne*, P. Gr. 111, 277: *εἰρήνης οὐσης βαθείας ἀπῆλθεν ἡ Θεσσαλονίκη καὶ τὸ Ταυρομένιον (τὸ 902). Διατί; ὅτι ἐνταῦθα ἀμέλειαν προηγήσαντο. Καὶ γὰρ ἐπιδομένων βοηθείας τῶν Θεσσαλονικέων ἡμέραν ἕξ ἡμέρας ἀναβαλλόμενοι πρὸς τὸ ἀπολυθῆναι ἐκεῖ πλώϊμον ἀπόλεσαν τὰ πράγματα. Ἡ ἐπιστολὴ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν μετέπειτα αὐτοκράτορα Ρωμανὸν Λακαπηνὸν καὶ πρέπει νὰ χρονολογηθῇ μετὰ τὸ Ἀπριλίου 919 καὶ Ἰουλίου 920. Βλ. V. Grumel, *Les registes des actes du Patriarchat de Constantinople*, Τόμ. I, fasc. II: *Les registes de 715 à 1043*. Société de l'assomption 1936, σ. 167, Nr. 665.*

3. Τὸ ζήτημα τῆς τιμητικῆς μόνον συμβασιλείας τοῦ Ἀλεξάνδρου συζητεῖ ὁ Μ. Δημιτσας, Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγόμενοις καὶ μνημειοῖς σωζόμενοις, Ἀθήναι 1896, σ. 538-543.

4. Τὰ τείχη τῆς πόλεως ἐπισκευάσθησαν ὀλίγον μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ 904, ὅχι ὅμως ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Λέοντος Χιτζιλιακίου κατὰ τὴν γνωστὴν ἐπιγραφὴν τῆς Θεσσαλονίκης, ὡς λέγει ὁ Στ. Κυριακίδης, *Βυζαντινὰ Μελέται* II: Ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῶν τειχῶν τῆς Θεσσαλονίκης, σ. 12. Ἡ ἐπιγραφὴ αὐτὴ, εὑρεθεῖσα τὸ 1874 εἰς τὸν Φραγκομαχαλᾶν παρὰ τὸν Λιμένα, (πρώτη ὀρθὴ δημοσίευσίς ὑπὸ Π. Ν. Παπαγεωργίου, *Zur Vita der Heiligen Theodora von Thessalonike*, BZ 10, 1901, 151-154, ἔπειτα ὑπὸ O. Tafra li, *Topographie de Thessalonique*, Paris 1913, σ. 43, τελευταίως ὑπὸ Spreiser, *Travaux et mémoires* 5, 1973, σ. 162, πρβλ. περὶ αὐτῆς καὶ M. Vickers, *The Byzantine Sea Walls of Thessaloniki*, «Balkan Studies», 11,2, 1970, 267 καὶ X. Μπακιρτζή, Ἡ θαλάσσια ὄχρωσις τῆς Θεσσαλονίκης, «Βυζαντινά» 7, 1975, 323) ἀναφέρεται εἰς τὰς ἐσπευσμένας ἐπισκευὰς τοῦ θαλασίου τείχους, τὰς ὁποίας ἐπέβαλεν ὁ νεοαφικθεὶς μετὰ τὴν ἀνάκλησιν τοῦ Πετρωνᾶ στρατηγὸς Λέων ὁ Χιτζιλιάκιος, τὰς γενομένας πρὸ τῆς ἐπιθέσεως τοῦ ἐχθροῦ καὶ πρὸ τῆς πτώσεως τοῦ στρατηγοῦ τούτου ἀπὸ τοῦ ἵππου καὶ τῆς ἀντικαταστάσεως αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Νικήτα. Εἰς τὰς ἐσπευσμένας ἐργασίας αὐτάς ἀποδίδουν ὀρθῶς τὴν ἐπιγραφὴν ὁ Μ. Δημιτσας, Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγόμενοις, σ. 543 καὶ ὁ O. Tafra li, *Topographie*, σ. 43. Ἄλλωστε ὁ τραυματίας στρατηγὸς ἠχμαλωτίσθη κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως μετὰ τοῦ διαδόχου του Νικήτα, ὁ ὁποῖος μάλιστα εἶχε διακόψει τὴν ἐσπευσμένην ἀνέγερσιν τοῦ θαλασίου τείχους, καὶ ὁ Καμενιάτης δὲν ἀναφέρει, ἐάν

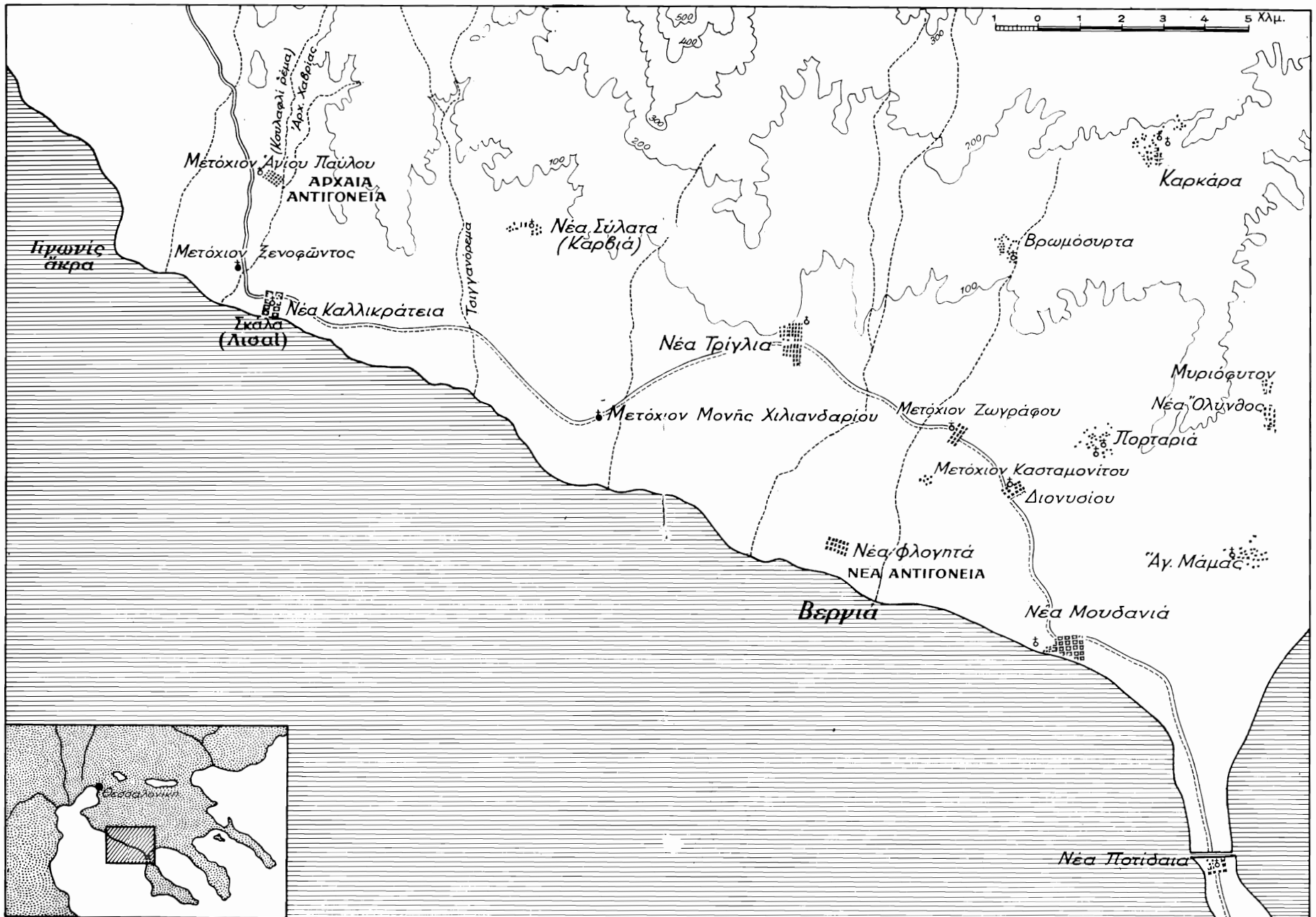
λου Ἰωάννου τοῦ Ραδηνοῦ, ὁ ὁποῖος εἴκοσι περίπου ἔτη μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Θεσσαλονίκης ἔλαβεν ἐκδίκησιν καταστρέψας διὰ τολμηροῦ αἰφνιδισμοῦ εἰς τὴν Λῆμνον τὸ 924 (ἢ 922) τὸν πειρατικὸν στόλον τοῦ Τριπολίτου, τοῦ ἰδίου μόλις σωθέντος διὰ τῆς φυγῆς¹, δεικνύει προηγηθεῖσαν προσπάθειαν τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους πρὸς ἀναδιοργάνωσιν καὶ ἐνίσχυσιν τοῦ στόλου. Ἡ προσπάθεια αὐτὴ διαφαίνεται σαφῶς εἰς τὴν περί ναυμαχίας Διάταξιν τοῦ Λέοντος ΣΤ', κατὰ τὴν ὁποίαν, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ἀναβιβάζονται οἱ δρουγγάριοι τῶν θεματικῶν πλωτῶν εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ στρατηγοῦ².

Τὸ Βυζάντιον λοιπὸν κάμει μεγάλας καὶ πολυδαπάνους προσπάθειας κατὰ τὸ ἀ΄ ἡμισυ τοῦ 10ου αἰῶνος πρὸς ἀναδιοργάνωσιν τῶν ναυτικῶν του δυνάμεων, διὰ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τοὺς κινδύνους ἐκ τῶν φοβερῶν Ἀράβων πειρατῶν τῆς Κρήτης. Μαρτυροῦν τοῦτο, ὅπως εἶδομεν, ὄχι μόνον θεωρητικῶς αἱ σχετικαὶ ναυτικαὶ Διατάξεις τῶν Τακτικῶν τοῦ Λέοντος ΣΤ' τοῦ

καὶ πότε ἐξηγοράσθησαν οὗτοι. Καμενιάτης, ἔκδ. Βόνν. σ. 565: *ἤδη γὰρ καὶ αὐτὸς ὁ πρὸς τοῦ βασιλέως σταλεῖς Νικήτας, ἀλλὰ μὴν καὶ ὁ τῆς περιχώρου στρατηγὸς χειρωθέντες ὑπῆρχον ἐν τισι ναυσὶ βαρβαρικοῖς φυλαττόμενοι*. Πρβλ. καὶ Γεωργ. Μοναχοῦ 29, ἔκδ. Βόνν. σ. 863,4 κ.έ. Δὲν ἤμποροῦσε λοιπὸν ὁ Λέων ὁ Χιτζιλάκιος νὰ ἐπισκευάσῃ τὰ τείχη τῆς Θεσσαλονίκης μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ 904. Βλ. καὶ Π. Ν. Παπαγεωργίου, Zur Vita, κ.λ., ἔ.ά., σ. 156. Ὅχυρώσεις ὁμοῦς ἐγένοντο εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ τὴν Ἀττάλειαν καὶ μέτρα πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ στόλου ἐλήφθησαν, διὰ νὰ μὴ ἐπαναληφθῇ τὸ κακὸν τοῦ 904. Βλ. G. Ostrogorsky, Geschichte des byzantinischen Staates, 2a ἔκδ., München 1952, σ. 207.

1. Κεδρηνός, Βόνν. II, σ. 303, 15 κ.έ. - Συνεχ. Θεοφάνους VI, Βόνν. σ. 405, 11 κ.έ. - Συμμετὸν Μάγιστρος 28, Βόνν. σ. 735,10 κ.έ. (τόμ. Συνεχ. Θεοφάν.) - Γεώργιος Μοναχός 16, Βόνν. σ. 897, 17 κ.έ. (τόμ. Συνεχ. Θεοφάν.). Ὁ Α. Α. Vasiliev, Byzance et les Arabes τόμ. II, σ. 219, καθορίζει χρονολογίαν διὰ τὴν νίκην τοῦ Ραδηνοῦ τὸ ἔτος 917 καὶ ὄχι τὸ 924. (Βλ. Α. Α. Vasiliev, Histoire de l'Empire Byzantine, Paris 1932, τόμ. I, 324-1081, σ. 405 καὶ σημ. 2 τῆς γαλλ. μεταφρ. P. Rodin-A. Bourguoina). Ἐκ τῆς Ἐπιστ. 23 (Migne, P. Gr. III, 149-157) τοῦ πατριάρχου Νικολάου τοῦ Μυστικοῦ ἐξάγεται χρονολογία 922. Βλ. V. Grumel, Notes Chronologiques, ἔ.ά., σ. 189, Nr. 705.

2. Λέοντος, Τακτικά, Διάτ. 19: Περὶ ναυμαχίας, παράγρ. κγ' (Migne, P. Gr. 107, 989 κ.έ.): *ἐπὶ δὲ τῶν θεματικῶν δρομώνων καὶ δρουγγάριοι ἐπιστήσονται, καὶ τουρμάχοι, καὶ αὐτοὶ τῶν στρατηγῶν ὑποταγήσονται, καὶ τοῖς ἐκεῖνον παραγγέλμασιν εἴξουσι*. - Αὐτόθι παράγρ. κδ': *ὄνκ ἀγνοῶ ὅτι περὶ κατὰ τὴν ὁμοίωσιν τοῦ βασιλικῶν πλωτῶν καὶ οἱ τῶν ἄλλων θεμάτων πλωτῶν στρατηγοί, δρουγγάριοι ἐκαλοῦντο ποτε τοῖς ἄνω χρόνοις, καὶ οἱ ἔπα' αὐτοὺς κόμητες μόνον καὶ κένταρχοι*. Ἀλλὰ νῦν εἰς στρατηγίδα ἢ ἐκάστου τῶν δρουγγαριῶν ἀρχὴ ἀναβέβηκεν, καὶ καλουμένη ταῖς στρατηγικαῖς καταμερίζεται τάξεσιν. Προηγούμενη Διάταξις 5: Περὶ ὀπλων, ἔ.ά., στήλ. 717 κ.έ. δίδει εἰς παράγρ. ι' (στήλ. 720) διαταγὰς εἰς ναυμάχους στρατηγούς, ὀφείλοντας νὰ ἐτοιμάσουν πλοῖα: *Τοῖς δὲ ναυμάχοις στρατηγοῖς καὶ ναῦς παρασκευάζειν ἐξωπλισμένας, τὰς μὲν μαχίμους, τὰς δὲ ἰπαγωγούς, τὰς δὲ σκενοφόρους, ἅμα τῇ περὶ αὐτὰς ἀπάσῃ χρειώδει πανοπλίᾳ καὶ ἀποσκευῇ παρακελενόμεθα*.

Σχέδ. 2. Η περιοχή της δυτικής παραλίας της Χαλκιδικής, όπου πιθανώς εδρίσκετο ή Σκάλα της Μερίας

Σοφοῦ (886-912), ἀλλὰ καὶ πρακτικῶς αἱ ναυτικαὶ ἐκστρατεῖαι κατὰ τῆς Κρήτης: Τοῦ 910 (ἢ 908) ὑπὸ τὸν ναύαρχον Ἡμέριον, τοῦ 924 (ἢ 922) ὑπὸ τὸν ναύαρχον Ραδηνόν, ἢ ὅποια κατέστρεψε τὸν Τριπολίτην εἰς τὴν Λήμνον, καὶ τοῦ 949 ὑπὸ τὸν ναύαρχον Γογγύλην. Μέχρι τῆς μεγάλης καὶ ἀποφασιστικῆς ναυτικῆς ἐπιχειρήσεως τοῦ 960 τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ, κατὰ τὴν ὁποία ἐπὶ Ρωμανοῦ Β΄ καὶ συμβουλῆ τοῦ παρακοιμωμένου Ἰωσήφ Βρίγγα συνηθροίσθησαν πλοῖα πολεμικὰ «ἐκ παντὸς τόπου»¹ καὶ ἡ ὁποία ἀνέκτησε τὴν Κρήτην.

Θὰ ἦτο λοιπὸν ἄραγε ἀπίθανον νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ Κυβέρνησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατόπιν τῆς συμφορᾶς τὸ 904 τῆς δευτέρας πόλεως τοῦ Κράτους καὶ κατόπιν τῶν ἐπιτιμητικῶν λόγων τοῦ πατριάρχου Νικολάου τοῦ Μυστικοῦ (ὅτι αὕτη ἠμέλησε νὰ παράσχη ναυτικὴν ὑποστήριξιν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην) ἔλαβεν ἐπὶ τέλους μέτρα διὰ μελλοντικὴν ἄμυναν τῆς πόλεως καὶ ἀπὸ θαλάσσης, ὅπως ἔλαβε καὶ διὰ τὴν ἐνίσχυσιν τῆς ὀχυρώσεώς της ἀπὸ ξηρᾶς; Τὸ πιθανώτερον, κατόπιν τῶν ἀνωτέρω, καὶ τὸ φυσικώτερον, κατόπιν τῆς ἀνασφαλείας εἰς τὸ Αἰγαῖον, εἶναι ὅτι ἔλαβεν. Ἀλλὰ τί εἶδους μέτρα;

Γνωρίζομεν βεβαίως ὅτι κατὰ τὰς μεγάλας ναυτικὰς παρασκευὰς τοῦ Βυζαντίου καὶ ἄλλα μὴ ἀνέκαθεν ναυτικὰ θέματα συμμετεῖχον² καὶ δὲν πρέπει νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἡ παρασκευὴ παμμεγέθων στόλων εἰς περιστάσεις ἐκτάκτου ἀνάγκης ἀνετίθετο πάντοτε εἰς τὰ τέσσαρα μόνον θέματα τοῦ βασιλικοῦ³ καὶ εἰς τὰ τρία τοιαῦτα τοῦ θεματικοῦ πλωΐμου⁴. Δὲν ἔχομεν βε-

1. Συνέχ. Θεοφάν., ἐκδ. Βόνν. σ. 474, 10 κ.έ.: ὅθεν ὁ αὐτοκράτωρ Ῥωμανὸς ζήλω θεῶν κινήσει τῇ συμβουλῇ καὶ εὐβουλίᾳ τοῦ παρακοιμωμένου Ἰωσήφ. ἐκ παντὸς τόπου ναῦς καὶ πλοῖα πολεμικὰ συναθροίσας μετὰ ὕγρου πυρός καὶ ἐπιλέκτους στρατοπέδων Θρακικῶν, Μακεδονικῶν καὶ Σλαβησιάνων εἰς Κρήτην ἐκπέμψαι ἔδοξεν.

2. Ὡς καὶ εἰς τὴν ἐπὶ Λέοντος ΣΤ' ἐκστρατεῖαν κατὰ τῆς Κρήτης ὑπὸ τὸν Ἡμέριον τὸ 910 συμμετεῖχε τὸ θέμα Ἑλλάδος, τὸ ὅποιον καὶ αὐτὸ δὲν ἦτο ναυτικὸν θέμα τοῦ θεματικοῦ πλωΐμου. Πορφυρογ., Περί Βασιλ. Τάξεως II, 44, ἐκδ. Βόνν. σ. 653, 15: Διὰ τοῦ θέματος Ἑλλάδος. Δρόμονες ἰ ἔχοντες ἀνὰ ἀνδρῶν κοπηλατῶν σλ' καὶ ἀνὰ πολεμιστῶν σ' ὁμοῦ γ'.

3. Πορφυρογ., ἔ.ἀ., σ. 667, 14: Διὰ τῶν τεσσάρων θεμάτων τοῦ βασιλικοῦ πλωΐμου.

4. Πορφυρογ., ἔ.ἀ., σ. 656,8: Διὰ τῶν πλωΐμων τῶν γ' θεμάτων τῶν τε Κιβυρραιωτῶν, τῆς Σάμου καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους. - Z a c h. v o n L i n g., Jus Gr. Ro., - τόμ. III, σ. 262 (Νεαρά VIII τοῦ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου. 945-959): οἷς ἀριθμεῖσθαι κελεύομεν καὶ τοῖς ἐπὶ τὸν στόλον ἀποτεταγμένους πλωΐμους τοῦ τε Αἰγαίου Πελάγους καὶ τῆς Σάμου καὶ τῶν Κιβυρραιωτῶν ἀπόστολοι γὰρ καὶ οὗτοι καὶ ἀντερέται βαρεῖας μετ᾿αὶ τὰς ὑπηρεσίας· τοῖς δὲ τὰ βασιλικὰ πλώϊμα ἐπὶ ὄργαις ὑπηρετουμένοις καὶ τοῖς λοιποῖς πλωΐμοις· Ὁ δὲ στόλος τῆς ἐκστρατείας τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ τὸ 960 ὑπολογίζεται εἰς 3.300 διαφόρους μονάδας ἐν συνόλῳ ἔναντι τῶν 88 τοιούτων τῆς ἐκστρατείας τοῦ 949 τοῦ Γογγύλη. βλ. L. Bréhier, Les institutions κ.λ., σ. 419.

βαίως κατάλογον τῶν ναυτικῶν δυνάμεων οὔτε τῆς ἐκστρατείας τοῦ 910 (ἢ 908) τοῦ ναυάρχου Ἡμερίου οὔτε τῆς ἐκστρατείας τοῦ 924 (ἢ 922) τοῦ ναυάρχου Ραδηνοῦ καὶ εἶναι γεγονός, ὅτι εἰς τὸν ἀναφερθέντα κατάλογον τῶν δυνάμεων τῆς κατὰ τῆς Κρήτης ἐκστρατείας τοῦ 949 ὑπὸ τὸν δρουγγάριον Γογγύλην¹ θεματικὸς στόλος τοῦ Θέματος Θεσσαλονίκης δὲν ἀναφέρεται. Ἀναφέρεται ὅμως ὡς συμμετασχὼν «τουρμάρχης τῆς παραλίου ἀπὸ τοῦ θέματος Πελοποννήσου μετὰ χελανδίων δ'»². Τὸ Θέμα Πελοποννήσου δὲν ἦτο καὶ αὐτό, ὅπως τὸ τῆς Θεσσαλονίκης, ναυτικὸν Θέμα, ἀπαρτίζον τὸ θεματικὸν πλωῖμον τοῦ Βυζαντίου, καὶ ἐὰν κατὰ τὰς ἐκτάκτους αὐτὰς περιστάσεις συμμετέσχε καὶ τὸ τῆς Θεσσαλονίκης, ἀποκτήσαν καὶ αὐτὸ «τούρμαν τῆς παραλίου», ναυτικὴν μερίαν δηλονότι, ὅπως τὸ τῆς Πελοποννήσου, τότε θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναφέρεται καὶ τοῦτο εἰς τὸν αὐτὸν κατάλογον. Ἄλλὰ δὲν ἀναφέρεται καὶ ἐπομένως δὲν ἀπέκτησε «τούρμαν τῆς παραλίου».

Τὸ πιθανώτερον εἶναι, ἄνκαι ἡ τύχη δὲν ἐπέτρεψε νὰ περιέλθῃ μέχρις ἡμῶν συγκεκριμένην περὶ τούτου πληροφορία, ὅτι, ἐὰν ἀποδεχθῶμεν ὡς λογικῶς ἀναπόφευκτον τὴν λήψιν μέτρων διὰ τὴν προστασίαν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἀπὸ θαλάσσης μετὰ τὴν τολμηρὰν ἐπιχείρησιν τῶν Ἀράβων πειρατῶν τὸ 904, μία μερία ἢ τούρμα τοῦ ναυτικοῦ Θέματος τοῦ Αἰγαίου ἐτάχθη πρὸς φρούρησιν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἡ μερία ἢ τούρμα αὐτὴ ἐξέλεξε καὶ τὴν σκάλαν αὐτῆς πρὸ τῆς εἰσόδου εἰς τὸν κόλπον τῆς Θεσσαλονίκης, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀποστολὴν νὰ φρουρῇ, καὶ ἐπὶ τῆς δυτικῆς παραλίας τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τοῦ μετέπειτα κατεπανικίου Καλαμερίας (Σκάλα-μερίας). Περὶ τούτου δὲν ὑπάρχει ρητὴ μαρτυρία καὶ δὲν ὑπάρχει ἀναντίρρητος ἀποδείξις. Ὅλοι ὅμως αἱ ἐνδείξεις συγκλίνουν εἰς τοῦτο. Πρέπει νὰ ἀρκεσθῶμεν δὲ εἰς αὐτάς, ἀφοῦ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιστρέψωμεν εἰς τὰς ἀνατραπέσσας ἡδὴ παρετυμολογίας τοῦ τοπωνυμίου Καλαμαρία. Εἰς τὴν ἀπίθανον περίπτωσιν μιᾶς μελλοντικῆς ἀντιθέτου μαρτυρίας ἔχει νὰ ὠφελῆθῃ μόνον ἡ Ἐπιστήμη, ἢ ὁποία πρὸς τὸ παρὸν δὲν ἔμπορεῖ νὰ παραμένῃ εἰς τὴν ἄγνοιαν περιφρονούσα τὰς καθοδηγητικὰς ἐνδείξεις, μόνον καὶ μόνον ἐπειδὴ δὲν εἶναι παρὰ ἐνδείξεις.

Μετὰ τὴν ἀνακατάληψιν τῆς Κρήτης καὶ τὰς ἄλλας ἥττας τῶν Ἀράβων, ἐξαλειφθέντος τοῦ ἀραβικοῦ πειρατικοῦ κινδύνου, ὁ στόλος πάλιν παρημελήθη³. Ὡστε δυνάμεθα νὰ θέσωμεν τὰ χρονικὰ ὅρια τῆς ζωῆς τῆς ναυτικῆς

1. Πορφυρογεν., Περὶ Βασιλ. Τάξεως II, 45, ἔκδ. Βόνν. σ. 664 κ.έ.

2. Πορφυρογεν., ἔ.ά., σ. 665, 18.

3. Ἐπὶ αὐτοκράτορος Ἰωάννου τοῦ Τσιμισκῆ (969-976) ὁ δρουγγάριος τοῦ στόλου Λέων ἐπισκευάζει τὸν παραμεληθέντα στόλον. Κεδρην., ἔκδ. Βόνν. II, σ. 393,3 κ.έ.: *ἐπεμελήθη δὲ καὶ τοῦ στόλου διὰ Λέοντος τοῦ μετὰ ταῦτα πρωτοβεστιαρίου, δρουγγαρίου τότε τῶν πλωῖμων τυγχάνοντος, τὰ μὲν παλαιὰ ἐπισκευάσας, κατασκευάσας δὲ καὶ ἄλλα*

φρουρήσεως τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῆς μερίας τοῦ ναυτικοῦ Θέματος τοῦ Αἰγαίου μεταξὺ τῶν ἐτῶν 904 καὶ 960. Τὰ ἐξήκοντα περίπου ἔτη τῆς ζωῆς τοῦ πολεμικοῦ αὐτοῦ λιμένος εἰς τὸ Θέμα Θεσσαλονίκης εἶναι ἄρκετὰ διὰ τὴν ἐπικράτησιν καὶ ἐξάπλωσιν ἑνὸς τοπωνυμίου σημαντικοῦ διὰ τὴν ἄμυναν τοῦ τόπου εἰς ἐποχὴν ἀραβικῆς πειρατικῆς τρομοκρατίας καὶ κρατικῆς ἀμυντικῆς ναυτικῆς παρασκευῆς.

Ἐκ τῶν ἀρχῶν τοῦ 12ου αἰῶνος, ἀπολεσθέντων τῶν μεγάλων ναυτικῶν Θεμάτων τῶν ἀπαρτιζόντων τὸ θεματικὸν πλώϊμον, οἱ Κομνηνοὶ αὐτοκράτορες στρέφονται δι' ἐνίσχυσιν πρὸς ξένους μισθοφορικοὺς στόλους¹. Οὕτως ἴσως ἐξηγεῖται, διατί τόσον ἐνωρὶς (πρὸ τοῦ 1083) λησμονεῖται ἡ Σκάλα τῆς Μερίας καὶ συνεπῶς καὶ τὸ ἔτυμον τοῦ τοπωνυμίου Καλαμαρία.

7. Ποῦ πιθανῶς ἦτο ἡ Σκάλα τῆς Μερίας

Ἐκ τῆς ἡ Σκάλα τῆς Μερίας ἔδωκεν, ὅπως πιστεύομεν, τὸ ὄνομα εἰς τὸ κατεπανίκιον Καλαμαρίας, ἢ θέσις αὐτῆς πρέπει ἀσφαλῶς νὰ ἀναζητηθῆ εἰς τὰ παράλια τοῦ μετέπειτα κατεπανικίου Καλαμαρίας, τοῦ ὁποίου καθωρίσθησαν ἤδη εἰς τὰ προηγούμενα κατὰ προσέγγισιν τὰ ὅρια.

Ἀποκλειομένης τῆς χερσονήσου τῆς Κασσάνδρας, ἢ ὁποία ἀπετέλει, ὅπως εἶδομεν, χωριστὸν κατεπανίκιον, τὰ παράλια αὐτὰ συνίστανται εἰς τμήμα τοῦ Σιγγιτικοῦ ἢ Τορωναίου κόλπου καὶ εἰς ὅλην τὴν δυτικὴν παραλίαν τῆς Χαλκιδικῆς ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης μέχρι τῆς σημερινῆς Νέας Ποτειδαίας, τῆς κειμένης ἐπὶ τοῦ στενοῦ λαιμοῦ τῆς χερσονήσου τῆς Κασσάνδρας. Οὕτε ὅμως ἡ πόλις Κασσάνδρεια (=σημερινὴ Νέα Ποτεΐδαια) οὕτε ἡ Θεσσαλονίκη ἠμποροῦν νὰ εἶναι ἡ ζητούμενη θέσις. Αἱ πόλεις αὐταί, πρῶτον, εἶναι γνωσταὶ ἀνέκαθεν ὑπὸ τὸ σημαντικὸν αὐτῶν ὄνομα καί, δεύτερον, εὐρίσκονται εἰς θέσιν πολὺ βαθεῖαν διὰ μίαν ταχεῖαν καὶ προληπτικὴν ἐξόρμησιν τῆς φρουρούσης τὴν εἴσοδον τοῦ κόλπου τῆς Θεσσαλονίκης μοίρας στόλου κατὰ ἐπερχομένου εἰς τὸν Θερμαϊκὸν ἐχθροῦ. Δὲν ἀπομένει λοιπὸν παρὰ ἡ παραλία τῆς Χαλκιδικῆς ἀπὸ τοῦ Αἰναίου ἀκρωτηρίου (Καρά-Μπουρνου) μέχρι τοῦ λαιμοῦ τῆς χερσονήσου τῆς Κασσάνδρας.

καινά, καὶ στόλον ἀξιόλογον καταστησάμενος Πρβλ. καὶ R. Guillard, ἔ.ἀ., σ. 218 καὶ σημ. 6.

1. Ὁ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνός (1081-1118) ἐνεσωμάτωσε τὰ ὑπόλοιπα τοῦ στόλου τῶν ναυτικῶν Θεμάτων εἰς τὸ βασιλικὸν πλώϊμον ὑπὸ μίαν διοίκησιν καὶ ἡ κατάστασις αὐτῆ παρέμεινεν ἀμετάβλητος μέχρι τοῦ 1453. Τὸ βασιλικὸν ὅμως πλώϊμον προωρῖζετο κυρίως διὰ τὴν ἄμυναν τῆς πρωτεύουσας καὶ δι' ἄλλας ναυτικὰς ἐπιχειρήσεις ἐγίνετο προσφυγὴ εἰς τοὺς στόλους τῶν Βενετῶν, τῶν Γενουατῶν καὶ τῶν Πισσατῶν. Βλ. E. Stein, Untersuchungen zur spätbyzantinischen Verfassungs- und Wirtschaftsgeschichte. Mitteilungen zur osmanischen Geschichte, τόμ. II, 1923-1926, I καὶ 2 Heft, Hannover 1926, σ. 56/7. R. Guillard, ἔ.ἀ., σ. 219. - L. Bréhier, Institutions κ.λ., σ. 419-429: La fin de la marine imperiale (ἰδίᾳ σ. 420, 424).

Τὸ τμήμα τοῦτο ὅμως τῶν παραλίων τῆς Χαλκιδικῆς οὐδένα ὄρμον παρουσιάζει σήμερον, δυνάμενον νὰ χρησιμεύσῃ ὡς λιμὴν ἔστω καὶ μικροῦ μέρους στόλου. Τὰ πράγματα ὅμως δὲν φαίνεται νὰ εἶχον ἀνεκαθεν οὕτω. Ὑπάρχει ἐκεῖ μία θέσις, ἡ ὁποία φέρει σήμερον, ἐκ τυχαίας βεβαίως συμπτώσεως, τὸ ὄνομα Σκάλα. Ἡ σκάλα τοῦ σημερινοῦ νεωτέρου χωρίου Νέα Καλλικράτεια παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ρεύματος Κουλαφλί (ἄρχαιου ποταμίσκου Χαβρία)¹. Ἀκριβῶς δὲ εἰς τὸ τμήμα τοῦτο τῶν παραλίων τῆς Χαλκιδικῆς καὶ πλησίον τῆς ἀκτῆς μεταξὺ τοῦ Αἰναίου καὶ τῆς Κασσάνδρας εὐρίσκετο ἡ ἀρχαία πόλις Ἀντιγόχεια, κτίσμα τοῦ Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ². Ἐκ δὲ τοῦ γνωστοῦ χωρίου τοῦ Λιβίου προκύπτει μετὰ βεβαιότητος ὅτι ἡ Ἀντιγόχεια εἶχε λιμένα ἰκανὸν νὰ περιλάβῃ τὸν ρωμαϊκὸν στόλον, ὁ ὁποῖος κάμνει ἐκεῖ ἀπόβασιν πρὸς λεηλασίαν τῶν περιχώρων³. Ὁ λιμὴν ὅμως αὐτὸς δὲν ὑπάρχει σήμερον.

Τὴν Ἀντιγόθειαν αὐτὴν⁴ ἀναφέρει ὁ Πτολεμαῖος μὲ δύο ὀνόματα: Ἀντιγόθεια ἢ Ψαφάρᾶ⁵, ὁ δὲ ἐκδότης καὶ σχολιαστὴς τοῦ Πτολεμαίου σημειώνει περὶ τοῦ ὀνόματος Ψαφάρᾶ: «Ψαφάρᾶ priscum oppidi nomen fuerit. Quod si corruptum est, fortasse legendum Σκάβαλα...Antigoneia haec intelligenda apud Livium, 44, 10»⁶. Θεωρεῖ λοιπὸν τὸ Ψαφάρᾶ ὡς παλαιότερον

1. Βλ. Ἐπιτελ. Χάρτην τῆς Ἑλλάδος 1:75.000. Φύλ. Ἐπανωμῆ-Καραμπουρνοῦ καὶ 1:100.000. Φύλ. Ἐπανωμῆ Ε8. Βλ. καὶ Σχέδ. 2 ἐνταῦθα σ. 280-281. Ὁ Μ. Χ ρ υ σ ο χ ὄ ο υ, Ἡ Σερμύλη (Ὀρμυλία), Ἐπετ. Φιλολ. Συλλ. Παρνασσοῦ, ἔτος Δ', ἐν Ἀθήναις 1900, σ. 104-113, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ ἀρχαῖος ποταμίσκος Χαβρίας εἶναι ὁ σημερινὸς ποταμὸς τῆς Ὀρμυλίας. Ἡ σήμερον ἐκεῖ ὑπάρχουσα σκάλα εἶναι νεωτέρα ἀποβάθρα τοῦ προσφυγικοῦ συνοικισμοῦ Νέα Καλλικράτεια (1924).

2. Βλ. Ἄρθρον Antigoneia Nr. 3 εἰς P a u l y - W i s s o w a, RE, τόμ. I, στήλ. 240 ὑπὸ G. H i r s c h f e l d: Stadt Macedoniens in Krossaia an der Westküste von Chalkidike, südlich oder südöstlich von Aineia, mit e i n e m H a f e n o d e r L a n d u n g s p l a t z e. Αὐτόθι καὶ πηγαί. Βλ. καὶ Στεφ. Βυζαντίου, Λεξ., λ. Ἀντιγόθεια (στήλ. 897): Τρίτη Μακεδονίας Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ.

3. T. Livius, lib. 44, cap. 10: Revocatis igitur in naves militibus omissaque Thessalonicae oppugnatione A e n i a m inde petunt. Quindecim milia passuum ea urbs abest, adversus Pydnam posita, fertilis agro. Pervastatis finibus ejus L e g e n t e s o r a m A n t i g o n e a m p e r v e n i u n t. Ibi egressi in terram primo devastarunt agros passim et aliquantum praedae contulerunt ad naves... ab Antigonea c l a s s i s profecta ad agrum Pallenensem escensionem ad populandum fecit. Finium is ager Cassandrensiū erat, longe fertilissimus omnis orae; Quam praetervecti fuerant.

4. Δὲν πρέπει νὰ συγχέηται αὐτὴ μὲ τὴν Ἀντιγόθειαν ἐν Μυθονία, περὶ τῆς ὁποίας βλ. Fr. Geier εἰς Ἄρθρον Macedonia παρὰ P a u l y - W i s s o w a - K r o l l, RE, τόμ. 27, στήλ. 658 καὶ RE, τόμ. I, στήλ. 2405: Ἄρθρον Antigoneia Nr. 4 ὑπὸ G. Hirschfeld.

5. Cl. Ptolemaei, Geographia, lib. III, cap. 12, 35. ed. C. M ü l l e r, Paris 1883, τόμ. I, 1, σ. 516. Περὶ τῆς ἐπιβιώσεως τῆς λέξεως «Ψαφάρᾶ» εἰς σημερινὰ ἰδιώματα βλ. Ἄ. Τ σ ο π α ν ἄ κ η, Συμβολὴ στὴν ἔρευνα τῶν ποιητικῶν λέξεων: Αἱ Γλῶτται, Ρόδος 1949, σ. 38.

6. C. M ü l l e r, ἔ.ἀ.

ὄνομα τῆς Ἀντιγονείας καὶ ἐπειδὴ δὲν γνωρίζει τὴν λέξιν, ὑποπτεύεται παραφθορὰν ἐκ τοῦ Σκάβαλα. Ὁ Kierpert εἰς τὸν χάρτην αὐτοῦ τῆς Μακεδονίας¹ σημειώνει καὶ τὰ δύο ὀνόματα: Antigoneia Psaphara καὶ μὲ ἐπίνειον Λισαί. Τὸ Ψαφαρὰ ὅμως οὔτε παλαιότερον ὄνομα τῆς Ἀντιγονείας εἶναι οὔτε παρεφθαρμένον, ὅπως λέγει ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Πτολεμαίου. Ψαφαρός, ἄ, ὄν, ὡς ἐπίθετον, ἰδίᾳ ἐπὶ ἐδάφους λεγόμενον, σημαίνει: εὐθριπτος, χαλαρᾶς ὑφῆς, ἀμμώδης². Τὸ Ψαφαρὰ λοιπὸν παρατίθεται εἰς τὸ Ἀντιγόνεια ὡς κατηγορηματικὸς προσδιορισμὸς. Μετ' ἄρθρου λοιπὸν καὶ ὄχι μετὰ διαζευκτικοῦ συνδέσμου πρέπει νὰ νοηθῇ τὸ διπλοῦν ὄνομα: Ἀντιγόνεια ἢ Ψαφαρὰ (ὡς παρὰ Kierpert) καὶ ὄχι Ἀντιγόνεια ἢ Ψαφαρὰ (ὡς παρὰ Πτολεμαίῳ). Τὸ ἐπίθετον τῆς Ἀντιγονείας Ψαφαρὰ ἐξηγεῖ τὴν ἐξαφάνισίν της, ὅπως θὰ ἰδοῦμε.

Τοποθετεῖται δὲ ἡ Ἀντιγόνεια αὐτὴ τόσον ὑπὸ τοῦ Kierpert³, ὅσον καὶ ὑπὸ τοῦ Μ. Δήμιτσα⁴, εἰς τὴν θέσιν περίπου τοῦ σημερινοῦ μετοχίου τῆς Μονῆς Ἁγίου Παύλου, ὀλίγον μεσογειότερον τῶν ἐκβολῶν τοῦ σημερινοῦ ρεῦματος Κουλαφλί (ἀρχ. Χαβρία)⁵ καὶ ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης αὐτοῦ.

Ὁ Στ. Πελεκίδης, τοποθετῶν τὴν Βέροϊαν τῆς Χαλκιδικῆς⁶ εἰς τὴν ση-

1. H. Kierpert, Topographisch - historischer Atlas von Hellas und den hellenischen Colonien, Berlin 1851, Tab. XVI: Macedonia. Τοῦ αὐτοῦ, Neuer Atlas von Hellas und den hellenischen Colonien, Berlin 1879, Tab. VII.

2. H. G. Liddell - R. Scott, Greek-English Lexicon, ἔκδ. 1948, λ. Ψαφαρός: friable, powdery, crumbling...freq. of soil, sandy... λεπτόγεως καὶ ψαφαρὰ χώρα. Πρβλ. L. Robert εἰς «Hellenika» (Revue de philol., litt. et hist. anciennes), 13 (1939) 143.

3. Βλ. χάρτην Η. Kierpert, ἔ.ἀ.

4. Μ. Δήμιτσα, Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγόμενοις κ.λ., σ. 605/6: «Τούτων δὲ ἡ μὲν Ἀντιγόνεια, ὡς ἐκ τοῦ ὀνόματος δηλοῦται, κτισθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ (280 π.Χ.), ἔκειτο ἐν τοῖς ὀρίοις τῆς Κροσσαιᾶς καὶ Βοττικῆς, ἔνθα νῦν ὑπάρχει τὸ μετόχιον τοῦ Ἁγίου Παύλου παρὰ τὸν Χαβρίαν ποταμόν».

5. Ἐπιτελ. Χάρτης τῆς Ἑλλάδος 1:75.000. Φύλλ. Ἐπανωμὴ-Καραμπουρνοῦ καὶ 1:100.000. Φύλλ. Ἐπανωμὴ Ε8. Βλ. Σχέδ. 2 ἐνταῦθα, σ. 280-281.

6. Στ. Πελεκίδης, Γύρω ἀπὸ τὰ Ποτειδατικά, «Ἐπιστ. Ἐπετ. τῆς Φιλοσοφ. Σχολῆς τοῦ Πανεπιστ. Θεσσαλονίκης», τόμ. 6 (Μνημόσυνον Ν. Γ. Παπαδάκη), Θεσσαλονίκη 1950, σ. 490. Τὸ ζήτημα τῆς ὑπάρξεως καὶ δευτέρας Βεροίας, ἐν Χαλκιδικῇ, ἠγειρεν ὁ G. Grote, Geschichte Griechenlands, Berlin 1882 (μετάφρ. ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ), τόμ. III, σ. 367, σημ. 2 (120) (= A History of Greece, κεφ. 47, σημ. 1846-1855), ἵνα ἐξομαλύνῃ τὰς τοπογραφικὰς δυσκολίας τοῦ χωρίου τοῦ Θουκυδίδου I, 51. Ὁ Στ. Πελεκίδης, δεχόμενος τὴν ὑπαρξίν αὐτῆς, ταυτίζει αὐτὴν πρὸς τὴν σημερινὴν Βεργιάν, στηριζόμενος εἰς τὰς βυζαντινὰς εἰδήσεις α) τῶν Σχολίων εἰς Δημοσθένους 11,17 καὶ 248,3 (Oratores attici. ed. C. Müller, Paris 1888, τόμ. II, σ. 532 καὶ 539), ὅπου ἴσταται: Ποτίδαια ἢ νῦν Βέρροια, καὶ β) Ἱεροκλ. Συνεκδήμου append. II, 66: Ποτίδαια ἢ νῦν Βέρροια καὶ append. III, 118: Ποτίδαια ἢ νῦν Κασάνδρια ἠγουν ἢ Βέρροια. (Ἐκδ. A. u. g. Burkard, Lipsiae 1893, σ. 66 καὶ σ. 69). Τοῦτο παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ E. O. Berhummer, Ἄρθρον Beroia Nr. 2 εἰς Pauly-Wissowa, RE τόμ. V, στήλ. 306, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ τὰς βυζαντινὰς περὶ Βεροίας τῆς Χαλ-

μερινήν Βεργιάν: «...τήν τοποθεσία», λέγει, «ἐπάνω στή θάλασσα τῆς Χαλκιδικῆς λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ δέκατο τέταρτο χιλιόμετρο βορειοδυτικὰ τῆς Ποτειδαίας τὴν πολὺ καλὰ προφυλαγμένη κι ἀπὸ τὸν βοριά κι ἀπ' τοὺς δυτικούς ἀνέμους καὶ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ἀγκυροβολιό, ὅπου ἄλλως ὁ Kierpert σημειώνει «τὴν Κώμβρειαν τῆς Κροσσαίης χώρας» τοῦ Ἡροδότου (VII, 123) καὶ ὁ χάρτης τοῦ Αὐστριακοῦ Ἐπιτελείου τὴν ἀρχαία «Ἀ ν τ ι γ ὄ ν ε ι α», σημειώνει ἐκεῖ εἰς τὴν Βεργιάν καὶ τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας Ἀντιγονείας¹.

Ἐπὶ τὴν Βεργιάν εἰς τὴν ἀρχαία «Ἀ ν τ ι γ ὄ ν ε ι α», σημειώνει ἐκεῖ εἰς τὴν Βεργιάν καὶ τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας Ἀντιγονείας τοῦ Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ: Μία τοῦ Kierpert καὶ τοῦ Δήμιτσα, παρὰ τὸ Μετόχιον τῆς Μονῆς τοῦ Ἀγίου Παύλου μεσογειότερον τῆς σημερινῆς Νέας Καλλικρατείας, καὶ μία τοῦ χάρτου τοῦ Αὐστριακοῦ Ἐπιτελείου καὶ τοῦ Πελεκίδου, νοτιώτερον εἰς τὴν σημερινήν Βεργιάν. Ἡ πρώτη εἶναι μεσογειότερα, ἀλλὰ κατὰ τὸ Νο 3 τοῦ Ἄρθρου Ἀντιγόνεια τῆς RE (τοῦ Hirschfeld) καὶ κατὰ τὸν χάρτην τοῦ Kierpert ἔχει ἐπίγειον Λισαί. Ἡ δευτέρα εἶναι ἐπὶ τῆς ἀκτῆς καὶ δικαιολογεῖται τὸ ἐπιθετὸν τῆς Ψαφάρᾳ. Εἶναι δὲ γεγονός, ὅτι τὸ τμήμα τοῦτο τῆς δυτικῆς παραλίας τῆς Χαλκιδικῆς, ἰδίᾳ ἀπὸ τῆς σημερινῆς Νέας Καλλικρατείας μέχρι τοῦ νοτιωτέρου συνοικισμοῦ Καρβ(ου)νοῦ καὶ περαι-

κιδικῆς εἰδήσεις ὡς προερχομένης ἀπὸ ἄγνοιαν τῆς τοποθεσίας τῆς Ποτειδαίας. Ὁ Στ. Πελεκίδης ἐξηγεῖ τὴν σύγχυσιν αὐτὴν τῶν ὀνομάτων Ποτειδαίας καὶ Βεροίας ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ Ποτειδαία, μὴ ἔχουσα εἰς τὴν δυτικὴν αὐτῆς ἀκτὴν ἀσφαλῆ λιμένα, μετεχειρίζετο διὰ τὰς πρὸς τὰ παράλια τοῦ Θερμαϊκοῦ συγκοινωνίας αὐτῆς ὡς ἐπίγειον τὴν Βέροϊαν αὐτὴν τῆς Χαλκιδικῆς (Βεργιάν) καὶ οὕτως ἡ ἐναλλαγὴ τῶν ὀνομάτων καθίστατο εὐκόλος. Ὁ ἴδιος ὁμοῦ παρατηρεῖ (σ. 490, σημ. 3): «Ἀπὸ τὸν νεοελληνικὸ σχηματισμὸ τοῦ ὀνόματος: Βεργιά, μὲ τὸν τόνο στὴν λήγουσα, ὀδηγοῦμεθα στὸ πιθανὸ συμπέρασμα, πὼς ὁ ἀρχαῖος τονισμὸς τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ πρέπει νὰ ἦταν: Βεροία (ἄλλως Βερόη) καὶ ὄχι Βέροια». -Εἰς ἐνίσχυσιν, πάντως, τῆς γνώμης τοῦ Στ. Πελεκίδου, περὶ ὑπάρξεως Βεροίας καὶ εἰς τὴν Χαλκιδικὴν, ἠμποροῦμε νὰ προσθέσωμε χωρίον ἐκ τοῦ Λόγου εἰς τὸν Βίον καὶ τὰ Θαύματα τῆς Ἀγίας Θεοδώρας Θεσσαλονίκης τοῦ διακόνου καὶ χαρτοφύλακος τῆς πόλεως Ἰωάννου τοῦ Σταυρακίου (-1283), τοῦ ἐδοθέντος ὑπὸ τοῦ E. Kurtz μετὰ τοῦ ὑπὸ τοῦ κληρικοῦ Γρηγορίου συγγραφέντος Βίου τῆς αὐτῆς Ἀγίας Θεοδώρας: E. Kurtz, Des Klerikers Gregorius Bericht κ.λ., ἔ.ἀ., σ. 68, στ. 36 κ.έ.: «Νεῆνις τις Βεροίας ἐκ πόλεως, ἦν δὴ καὶ Π ο τ ῖ δ α ι α ν ο ῖ τῶν πάλαι λόγοι κατωνομάκασι, πρὸς τὸ μέγα καὶ περιπυστον ἄστου τὸ δὲ Θεσσαλονίκης οὕτω δόξαν ἐγένετο». -Εἶναι πράγματι ὀλίγον δυσκολώτερον τώρα νὰ ἀποδώσωμεν ἄγνοιαν τῆς τοποθεσίας τῆς Ποτειδαίας, ὡς ὁ Oberhammer, εἰς ἄνθρωπον ζῶντα εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπως ὁ Σταυράκιος.

1. Βλ. καὶ Σχεδιάγραμμα αὐτοῦ, αὐτόθι. σ. 489. Τὴν Βεργιάν αὐτὴν σημειώνει ὁ χάρτης τοῦ Μιχ. Χρυσόχου τοῦ Ζιτσαίου, δαπάναις τοῦ ἐν Ἀθήναις Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων 1897, κατὰ τὸν Στ. Πελεκίδην, ἔ.ἀ., σ. 483, σημ. 5, ἀλλὰ δὲν ἠμπορέσαμε νὰ τὸν ἰδοῦμε. Τὴν Βεργιάν ἀναφέρει διὰ τὴν παρ' αὐτὴν προϊστορικὴν τοῦμβαν καὶ ὁ A. J. B. W a c e, The Mounds of Macedonia, «The Annual of the British School of Athens» XX (1913-1914) 128: at Verria, the site of Antigoneia according to the Austrian staff map; non visited. Τὸν χάρτην τοῦτον τοῦ Αὐστριακοῦ Ἐπιτελείου, εἰς τὸν ὁποῖον ἀναφέρεται καὶ ὁ Στ. Πελεκίδης, ἔ.ἀ., σ. 490, δὲν ἠμπορέσαμε νὰ ἰδοῦμε.

τέρω μέχρι τῆς Ποτειδαίας, παρουσιάζει σήμερον ἰσχυράν διάβρωσιν. Ἡ θάλασσα κατατρώγει τὸ ἀμμώδες ἔδαφος καὶ εἰσέρχεται ἐντὸς τῆς ξηρᾶς, οἱ δὲ ἐντόπιοι ἀλιεῖς βεβαιοῦν ὅτι διακρίνουν ἐντὸς αὐτῆς καὶ εἰς ἀπόστασιν τινα ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἀκτῆς τῆς Βεργιάς τὰ λείψανα λιμενικῶν ἐγκαταστάσεων¹. Οὕτω καὶ δύο λιμένες ἔχουν ἐξαφανισθῆ: Εἰς τοῦ ἐπινείου Λισαί εἰς τὴν σκάλαν τῆς Νέας Καλλικρατείας τῆς βορειότερον τοποθετουμένης Ἀντιγονείας καὶ εἰς τῆς ἀκτῆς τῆς σημερινῆς Βεργιάς τῆς νοτιώτερον τοποθετουμένης Ἀντιγονείας. Εἰς ποίαν ὅμως ἀπὸ τὰς δύο θέσεις ἦτο ἡ Ἀντιγονεία τοῦ Γονατᾶ καὶ ὁ καταποντισθεὶς λιμὴν αὐτῆς μόνον ἀρχαιολογικῆ ἔρευνα ἠμπορεῖ νὰ διαπιστώσῃ. Εἰς ἡμᾶς ἀρκεῖ ὅτι αὐτὴ καὶ ὁ λιμὴν τῆς εὐρίσκετο ἄλλοτε εἰς τὴν κατατρωγομένην ὑπὸ τῆς θαλάσσης καὶ τῶν δυτικῶν ἀνέμων ἀμμώδη (ψαφαρὰν) δυτικὴν ἀκτὴν τῆς Χαλκιδικῆς ἀπὸ τῆς σημερινῆς Νέας Καλλικρατείας μέχρι τῆς σημερινῆς Νέας Ποτειδαίας.

Οὕτω τὸ μὲν ἀναφερθὲν χωρίον τοῦ Λιβίου (44,10) μαρτυρεῖ ὅτι ὑπῆρχε πράγματι λιμὴν εἰς τὴν δυτικὴν ἀκτὴν τῆς Χαλκιδικῆς καὶ μεταξὺ τοῦ Αἰναίου ἀκρωτηρίου καὶ τῆς χερσονήσου τῆς Κασσάνδρας, εἰς τὸν ὁποῖον προσωρμίσθη ὁ ρωμαϊκὸς στόλος καὶ ἔκαμεν ἀπόβασιν εἰς τὴν ἀκτὴν, τὸ δὲ ἐπίθετον τῆς Ἀντιγονείας «ψαφαρὰ» καὶ ἡ φυσικὴ κατάστασις τῆς ἐκεῖ παραλίης σήμερον ἐξηγοῦν τὴν ἐξαφάνισιν τοῦ λιμένος τούτου εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους.

Κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα ὅμως, κατὰ τὴν ἐποχὴν δηλαδὴ τῆς ναυτικῆς φρουρήσεως τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ Ἀραβας πειρατᾶς μεταξὺ 904 καὶ 960, πρέπει νὰ ἐσώζετο ὁ λιμὴν αὐτός. Μαρτυρίαν ρητὴν περὶ τούτου δὲν ἔχομεν, ὑπάρχει ὅμως μία ἔνδειξις, ὀλίγον ἀσαφῆς βεβαίως, ὅτι τοῦτο συνέβαινε κατὰ τὸν 9ον τοῦλάχιστον αἰῶνα. Ὁ Θεόδωρος Στουδίτης, ἐξορισθεὶς εἰς Θεσσαλονίκην, ἔρχεται διὰ θαλάσσης ἐκ Λήμνου καὶ προσωρμίζεται πρῶτον εἰς τὸ Καναστραῖον ἀκρωτήριο (τὴν ΝΔ ἄκρην τῆς χερσονήσου τῆς Κασσάνδρας), ἔπειτα εἰς τὸν λαιμὸν τῆς αὐτῆς χερσονήσου καὶ τέλος «εἰς τὸ ἔμβολον», εἰς τὴν παραλίαν δηλαδὴ τοῦ Μεγάλου Καρα-Μπουρνοῦ ἔξω τοῦ κόλπου τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐκεῖθεν ἐπιβάς ζώου εἰσέρχεται εἰς τὴν Θεσσαλονίκην διὰ τινος τῶν ἀνατολικῶν πυλῶν αὐτῆς². Ἡ χρησιμο-

1. Αὐτὸ τὸ βεβαιώνει ὁ Στ. Πελεκίδης, ἔ.ἀ., σ. 490, σημ. 4. Αὐτόθι, σ. 490, σημ. 1, ὁ ἴδιος σημειώνει: Στὴ θέση αὐτὴ (στὴ Ποτεΐδαια ἔξω ἀπὸ τὸν κόλπον τῆς Κασσάνδρας) ἡ ἀκτὴ τῆς Ποτεΐδαιας φαίνεται κί ἀπὸ μακριὰ σὲ μιὰ ἀρκετὴ ἔκτασι καταφαγωμένη ἀπὸ τὰ κύματα σφοδρῶν δυτικῶν ἀνέμων. Στὴν ἴδια θέση, σὲ μιὰ μου ἐκδρομῇ τὸ 1928, βρῆκα καὶ ἓνα ναὸ κατὰ τὸ ἡμισυ σωζόμενον καὶ κατὰ τὸ ἄλλο του ἡμισυ σκορπισμένο μέσα στὴ θάλασσα, ἀπ' ὅπου μάζεψα ἀρκετὰ νομίσματα ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ πολλὰ μολύβδινα βαρίδια, ἀναθήματα ψαράδων.

2. S. Theodori Studitae epist. lib. I. M i g n e, P. Gr. 99, στ. 917: Epist. Γ': *ὁρμίσαντες ἐν τῷ Κανάστρω ἐν τοῖς Θεσσαλονίκης ὄρτοις· ἔπειτα εἰς Παλλήνην τὰ πρόσογαια τοῦ κόλ-*

ποίησις ζώου σημαίνει ότι ἀπεβιβάσθη ἀρκετὰ μακρὰν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ὅτι τὸ πλοῖον του εἶχε λόγους νὰ μὴν εἰσέλθῃ εἰς τὸν κόλπον τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐπομένως τοῦτο προσωρμίσθη τελευταῖον εἰς λιμένα τῆς δυτικῆς ἀκτῆς τῆς Χαλκιδικῆς, εὐρισκόμενον ὄχι μακρὰν τοῦ Μεγάλου Καρὰ-Μπουρνοῦ. Ἴδου λοιπὸν λιμὴν ἐπὶ τῆς δυτικῆς ἀκτῆς τῆς Χαλκιδικῆς μαρτυρούμενος κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα καὶ μάλιστα ὑποδεικνυομένης τῆς θέσεως τῆς σημερινῆς Νέας Καλλικρατείας, ἀφοῦ αὐτὸς πλησιάζει εἰς τὸ Μεγάλο Καρὰ-Μπουρνοῦ (Ἐμβολον).

Πάντως, εἰς τὰ πολὺ ἀργότερον ἀρχόμενα ἔγγραφα τῶν Μονῶν τοῦ Ἁθῶ, τὰ ἀφορῶντα εἰς κτήματα τῶν Μονῶν εἰς τὴν Καλαμαρίαν, ἀναφέρεται εἰς τὰ μέρη αὐτὰ χωρίον (Ἐπάνω) Ἀντιγόχεια, τὸ ὁποῖον διέσωσεν ἐπιτοπίως τὸ ὄνομα τῆς ὁμωνύμου ἀρχαίας πόλεως, ἐπιβεβαιουμένης οὕτω τῆς μαρτυρίας τοῦ Λιβίου¹. Δὲν γνωρίζομεν, βεβαίως, ἐὰν ἡ Ἐπάνω Ἀντιγόχεια τῶν βυζαντινῶν χρόνων ἔκειτο εἰς τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας Ἀντιγονείας ἢ ποῦ ἔκειτο ἀκριβῶς ἢ βυζαντινὴ Ἀντιγόχεια². Τὴν ἀκριβῆ θέσιν μιᾶς ἀρχαίας πόλεως μόνον ἢ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη ἤμπορεῖ, ὡς εἶπομεν, νὰ καθορίσῃ μετὰ βεβαιότητος. Καὶ ἐὰν ὁμως δὲν δεχθῶμεν, ὅπως δέχεται ὁ Kierpert καὶ ὁ Δήμιτσας, ὅτι ἡ ἀρχαία Ἀντιγόχεια ἔκειτο εἰς τὴν θέσιν τοῦ σημερινοῦ Μετοχίου τῆς Μονῆς Ἀγίου Παύλου, ἀλλὰ δεχθῶμεν ὡς θέσιν αὐτῆς τὴν Βεργιάν, ὅπως ὁ αὐστριακὸς ἐπιτελικὸς χάρτης καὶ ὁ Πελεκίδης, πάλιν συσσωρεύονται κατ' ἄλλον τρόπον αἱ ἐνδείξεις, ὅτι ἡ Σκάλα τῆς Μερίας ἔκειτο μετὰ τῆς σημερινῆς Νέας Καλλικρατείας καὶ τῆς σημερινῆς Νέας Ποτειδαίας καὶ ὅτι εἰς αὐτὸ τὸ τμήμα τῶν δυτικῶν παραλίων τῆς Χαλκιδικῆς ἐγεννήθη τὸ τοπωνύμιον Καλαμαρία. Αἱ ἐνδείξεις αὐταὶ εἶναι αἱ ἑξῆς:

πουν· εἶτα εἰς τὸ ἔ μ β ο λ ο ν. Ἐκ τῶν ἔνθεν ζώους πάλιν ἐπιβεβηκότες... εἰσῆχθημεν ἐν τῇ πόλει... εἰς μετὰ στρατιωτῶν προσέμενον ἐν τῇ ἀ ν α τ ο λ ι κ ῆ ἰ πόρτη.

1. Ἡ Μονὴ Ζωγράφου ἀναφέρεται ὡς ἔχουσα κτήματα εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ἀπὸ τοῦ 1320 τὸ παλαιότερον. Act. Zogr. 17,39 (1320): *Ἐν τῷ κατεπανιζίῳ Καλαμαρίας εἰς τὸ χωρίον τὴν ἐπάνω Ἀντιγονίαν.* - 23,26 (1325): *τοῦ ἑτέρου μετοχίου αὐτῆς τοῦ εἰς τὴν Ἀντιγονίαν.* Οὕτω καὶ 26,21 (1327)-27,16 (1328) - 33,26 (1342) - 34,34 (1342). Εἰς ἀχρονολογητον χρυσόβουλλον ἀδήλου αὐτοκράτορος, δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ Χ ρ ι σ τ. Κ τ ε ν ἄ, Χρυσοβ... μονῆς Δοχειαρίου, 11,52 καὶ 74 («Ἐπετ. Ἐτ. Βυζαντ. Σπ.» 4, 1927, 310), ἡ Ἀντιγόχεια φέρεται ὡς κτήμα τῆς Μονῆς Δοχειαρίου: *...τὸ ἕτερον χωρίον αὐτοῦ* (πρωτοβεστιαρίου Δημ. Μουρίνου) *τὸ περὶ τὴν Θεσσαλονικὴν διακείμενον καὶ ὀνομαζόμενον ἢ Ἀντιγόχεια, ὅπερ παρεδόθη αὐτῷ παρὰ τοῦ Κεραμέως εἰς ποσότητα ὑπερπύρων 104.* - Ἡλλαξε λοιπὸν ἅπαξ καὶ ἴσως καὶ περισσοτέρας φοράς χεῖρας τὸ χωρίον Ἀντιγόχεια.

2. Τὸ σημερινὸν νοτιώτερον χωρίον Νέα Ἀντιγόχεια, μετονομασθὲν εἰς Νέα Φλογητὰ (Ἐπιτελ. Χάρτης τῆς Ἑλλάδος 1:100.000. Φύλ. Ἐπανωμὴ Ε8. Γ ρ. Σ τ ε φ ἄ ν ο υ, Πλήρες Γεωγραφικὸν Λεξικὸν τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι ἄ.ἔ., λ. Ἀντιγόχεια), διεκδικεῖ καὶ αὐτὸ τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἐκεῖ δὲ σημειῶναι αὐτὴν ὁ αὐστριακὸς ἐπιτελικὸς χάρτης. (Βλ. Σ τ. Π ε λ ε κίδης, ἔ.ἄ., σ. 490).

Ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ σημερινοῦ ρεύματος Κουλαφλί καὶ πλησίον τοῦ Μετοχίου τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Παύλου καὶ τῆς Νέας Καλλικρατείας ὑπάρχει σήμερον Μετόχιον τῆς Μονῆς Ξενοφώντος, ὀλίγον δὲ νοτιο-ανατολικότερον τοῦ ἐν λόγῳ ρεύματος εὐρίσκεται Μετόχιον τῆς Μονῆς Χελανδαρίου. Τοιουτοτρόπως γειτνιάζον τὰ Μετόχια τῶν Μονῶν Ἁγίου Παύλου, Ξενοφώντος καὶ Χελανδαρίου. Οὐδαμοῦ ἄλλοῦ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ κατεπανικίου Καλαμαρίας συμβαίνει τοῦτο. Καὶ ἡ μὲν Μονὴ Ξενοφώντος εἶναι ἡ παλαιότερα ἐκ τῶν μονῶν, αἱ ὁποῖαι εἶχον κτήματα εἰς τὴν Καλαμαρίαν¹, αἱ δὲ Μοναὶ Ἁγίου Παύλου καὶ Χελανδαρίου εἶναι αὐταί, διὰ τὰς ὁποίας ἐξεδόθησαν τὰ ἔγγραφα τῆς Τσάριτσας Μάρας καὶ εἰς τὰς ὁποίας ἐγεννήθη καὶ ζῆ ὁ παρετυμολογικὸς μῦθος τῆς δωρεᾶς αὐτῆς. Ἔρις μεταξὺ τῶν μονῶν Ἁγίου Παύλου καὶ Ξενοφώντος ἀναφέρεται τὸ 1539 (μετὰ λοιπὸν τὴν Τσάριτσαν Μάραν) εἰς ἔγγραφον, ἀναφερόμενον εἰς τὸν Κατάλογον τοῦ Πορφυρίου Οὐσπένσκη, καὶ ἀφορᾷ εἰς ὀροθετικὴν ὑπόθεσιν περὶ διαχωρίσεως συνορευόντων χωραφίων². Περὶ τὰ Μετόχια λοιπὸν αὐτὰ καὶ τὰ κτήματα αὐτῶν περιεστρέφετο ἡ ἔρις τῶν Μονῶν, τὰ ἔγγραφα καὶ αἱ παρετυμολογικαὶ παραδόσεις περὶ Μάρας, ἐπειδὴ δὲ αἱ παραδόσεις αὐταὶ ἀποτελοῦν τὴν παλαιότεραν σκόπιμον³ παρετυμολογίαν τοῦ τοπωνυμίου

1. Εἰς τὰ ἔγγραφα τῆς Μονῆς Ξενοφώντος, χρονολογούμενα ἀπὸ τοῦ 1083-1784, ἡ Καλαμαρία καὶ μετόχιον τῆς Μονῆς εἰς αὐτὴν ἀναφέρονται ἤδη εἰς τὸ πρῶτον ἔγγραφον (1,222 τοῦ 1083), ἐνῶ εἰς τὰ ἔγγραφα τῆς Μονῆς Χελανδαρίου, χρονολογούμενα ἀπὸ τοῦ 1009-1768, μόνον τὸ 1316 (31,16) ἐμφανίζεται ἡ Καλαμαρία καὶ κτήματα τῆς Μονῆς εἰς αὐτήν. Δὲν ἠμπορέσαμε νὰ ἴδοῦμε τὰ εἰς ἀπρόσιτον θέσιν δημοσιευμένα ἔγγραφα τῆς Μονῆς Ἁγίου Παύλου («Νέα Ἐποχὴ», ἔτος Αον, Ἄθῆναι 1925. Σποράδην εἰς τὸ Περιοδικόν). Οὐδὲ τὸ ἀξιόλογον ἔργον τοῦ S t. B i n o n, *Les origines legendaires et l'histoire de Xeropotamou et de St. Paul de l'Athos*, Louvain 1942. (Περὶ αὐτοῦ ὁμιλεῖ ὁ V. L a u r e n t, *Xeropotamou et St. Paul, Histoire et legende à l'Athos*, «Revue historique desud-est européen», 22, 1945, 277-278). Εἰς τὰ ἔγγραφα τῆς Μονῆς τῆς Λαύρας, χρονολογούμενα ἀπὸ τοῦ 897-1178 (Α' τόμος τῶν Rouillard-Collomp), μόνον τὸ 1329 ἐμφανίζεται ἡ Καλαμαρία εἰς τὰ ὑπὸ Σ ω φ ρ. Ε ὕ σ τ ρ α τ ι ᾶ δ ο υ, Ἱστορικὰ μνημεῖα τοῦ Ἄθω, «Ἑλληνικά» 2(1929) δημοσιευθέντα (εἰς σ. 355). Ἄλλαι μοναὶ, ὡς π.χ. ἡ Κουτλουμουσίου, ἡ Παντοκράτορος, μὴ ἔχουσαι κτήματα εἰς Καλαμαρίαν, οὐδὲ τὸ ὄνομα αὐτῆς ἐμφανίζονται εἰς τὰ ἔγγραφα αὐτῶν.

2. Ε ὕ λ ο γ ῖ ο υ Κ ο υ ρ ῖ λ α, ...Κατάλογος... Πορφυρίου, Οὐσπένσκη «Ἐπετ. Ἐτ. Βυζαντ. Σπ.» 7 (1930) 222, ἀριθμ. 149 (1539): Ὄροθετικὴ ὑπόθεσις περὶ διαχωρίσεως τῶν συνορευομένων χωραφίων τῶν μοναστηρίων Ἁγίου Παύλου καὶ Ξενοφώντος, ὑπογεγραμμένη ὑπὸ τοῦ τῆς Θεσσαλονίκης Ἀρχιεπισκόπου Θεωᾶ («Ἅγιος Παῦλος 7047»).

3. Ἡ φωτοτυπία τοῦ ἐγγράφου τῆς Τσάριτσας Μάρας ὑπὲρ τῶν Μονῶν Χελανδαρίου καὶ Ἁγίου Παύλου, διὰ τοῦ ὁποίου ἡ ὑπογράφουσα «Σουλτάνα τοῦ Σουλτάνου Μουράτ, Τσάριτσα Μάρα, θυγάτηρ τοῦ Δεσπότη Γεωργίου», χορηγεῖ εἰς τὰς ἐν λόγῳ μονὰς τὸ ἔτος 1479 ἐτήσιον εἰσόδημα 1.000 δουκάτων ἐκ τῶν εἰσοδημάτων αὐτῆς, τῶν προερχομένων ἐκ τῆς πόλεως Ραγούσης, ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ F r. D ö l g e r εἰς τὸν Β' τόμον (Tafelband) ἀριθμ. 128 τῶν ἐκδόσεων αὐτοῦ: *Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges*,

Καλαμαρία, περί τὰ Μετόχια αὐτὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ ἡ κοιτίς τοῦ τοπωνυμίου, ἢ Σκάλα Μερίας καί ὁ ἐξαφανισθεῖς λιμὴν τῆς ἀρχαίας Ἀντιγονείας.

8. Ἀνασκόπησις

Ἀνασκοποῦντες τὰ πράγματα κατὰ τὴν χρονολογικὴν αὐτῶν σειρὰν ἠμποροῦμε, νομίζομεν, νὰ ἀποκαταστήσωμεν μετὰ τινος πιθανότητος τὴν κατὰ προσέγγισιν ἱστορίαν τοῦ τοπωνυμίου Καλαμαρία.

Ἡ πόλις Ἀντιγόχεια, ἢ λεγομένη Ψαφάρὰ λόγῳ τοῦ εὐθρίπτου τοῦ ἐδάφους αὐτῆς, τὴν ὁποίαν ἔκτισεν περὶ τὸ 280 π.Χ. ὁ Ἀντίγονος ὁ Γονατᾶς ἐπὶ τῆς δυτικῆς παραλίας τῆς Χαλκιδικῆς καὶ μετὰ τοῦ Αἰναίου ἀκρωτηρίου (Μεγάλου Καρα-Μπουρνου) καὶ τῆς χερσονήσου τῆς Παλλήνης (Κασσάνδρας), εἶχε κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν πρὸς τὸν Περσέα τῆς Μακεδονίας ρωμαϊκῶν πολέμων (168 π.Χ.) λιμένα ἱκανὸν νὰ περιλάβῃ ρωμαϊκὸν στόλον, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Λίβιος (44,10). Ὁ λιμὴν αὐτὸς διεσώζετο ἀκόμη κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα καὶ ὠνομάζετο, ὅπως ὄλοι οἱ λιμένες κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, Σκάλα. Ἀργότερον, ὅπως ὄλη ἡ ἀκτὴ τῆς Χαλκιδικῆς εἰς τὴν εὐθριπτον δυτικὴν παραλίαν αὐτῆς, κατεφαγώθη ὑπὸ τῆς θαλάσσης καὶ ἐξηφανίσθη.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς θαλασσοκρατορίας τῶν Ἀράβων πειρατῶν τῆς Κρήτης καὶ μετὰ τὴν ἀνέλπιστον καὶ ὀδυνηρὰν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης ὑπ' αὐτῶν τὸ 904 τὸ Βυζαντινὸν Κράτος ἔκαμε μεγάλας προσπαθείας ἀναπτύξεως τῶν ναυτικῶν του δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι ἀπέληξαν εἰς τὴν ἀνακατάληψιν τῆς Κρήτης τὸ 960 ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ καὶ τὴν ἐξόντωσιν τῶν Ἀράβων πειρατῶν τοῦ Αἰγαίου. Κατὰ τὰς προσπαθείας αὐτὰς ἐλήφθη μέριμνα ἐκ τῆς πικρᾶς πείρας τοῦ παρελθόντος διὰ τὴν ἄμυναν τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς ὁποίας ἐνισχύθη μαρτυρημένως ἢ ἀπὸ ξηρᾶς ὀχύρωσις καὶ ἢ ὁποῖα ἐφρουρήθη λίαν πιθανῶς κατὰ λογικὴν ἀναγκαιότητα καὶ ἀπὸ θαλάσσης διὰ μιᾶς «μερίας» ἢ «τούρμας» τοῦ θεματικοῦ στόλου τοῦ Αἰγαίου. Διὰ τὴν εὐκολωτέραν προστασίαν τῆς εἰσόδου τοῦ Θερμαϊκοῦ ἢ «μερία» ἐξέλεξεν ὡς ὀρμητήριον αὐτῆς τὴν Σκάλαν τῆς Ἀντιγονείας ἔξω τοῦ κόλπου τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἐπὶ τῆς δυτικῆς παραλίας τῆς Χαλκιδικῆς. Οὕτως ἐσχηματίσθη στρατιωτικῆς σημασίας τοπωνύμιον: ἡ Σκάλα-μερίας, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τὴν Γενικὴν του (τῆς-ς-Κάλας-μερίας) εὐκόλως παρεφθάρη εἰς Καλαμερίαν καὶ Καλαμαρίαν. Παρομοίαν παραφθορὰν συνθέτου μὲ πρῶ-

München 1948. (Textband, σ. 341 κ.έ.). (Τὸ αὐτὸ ἔγγραφο εἰς Actes de l'Athos V: Actes de Chilandar. edd. L. Petit - B. Koračev. Παράρτημα τοῦ IZ' τόμου, 1911, τῶν Βυζαντινῶν Χρονικῶν. Actes Slaves ἀριθμ. 85, σ. 566 κ.έ.). Τὸ ἔγγραφο ὅμως τοῦτο εἶναι πλαστόν, ὡς ἀπέδειξεν ὁ C. J. Jireček εἰς τὴν μελέτην αὐτοῦ: Dhodak Stonski (= Ἔσοδα ἐκ τῆς νήσου-Στόν) εἰς V. Jagić - Festschrift (Sbornik u slavu vatroslava jagića), Βερολίνον 1908, σ. 534-550. Βλ. καὶ F. Bačinger, Ein Freibrief Mehmeds II κ.λ., ἔ.ά., σ. 20, σημ.5.

τον συνθετικὸν τὴν λέξιν «σκάλα» ἔχομεν κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Προκοπίου (Περὶ Κτισμ. IV, 17, 3) εἰς τὴν Νουμιδιάν, ὅπου τὸ Σκάλας-Βέτερες (ad Scalas Veteres) ἔγινε Καλασβατάρες.

Ἐξαλειφθέντος τοῦ ἀραβικοῦ κινδύνου καὶ παρακμάσαντος τοῦ βυζαντινοῦ στόλου, λίαν ἐνωρίς, ἤδη εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΙου αἰῶνος ἐπὶ Κομνηνῶν, ἐγκατελείφθησαν τὰ κατὰ θάλασσαν εἰς ξένους μισθοφορικοὺς στόλους καὶ ἐντὸς ἑκατὸν περίπου ἐτῶν ἐλησμονήθη τὸ ἔτυμον τοῦ τοπωνυμίου Καλαμερία. Τοῦ ἀκαταλήπτου πλέον καταστάντος τοπωνυμίου ἐπελήφθη ἡ παρετυμολογία. Ἡ παλαιότερα, σλαβική, παρήγαγεν αὐτὸ ἀπὸ τὴν Τσάριτσαν Μάραν, τὴν θυγατέρα τοῦ Σέρβου ἡγεμόνος Γεωργίου Βράνκοβιτς συζύγου τοῦ σουλτάνου Μουράτ Β', ἡ ὁποία ἐδώρησε κτήματα εἰς Μονὰς τοῦ Ἁγίου Ὁρους εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Καλαμαρίας, τὴν γνωστὴν εἰς τὰς Μονὰς ὡς Καλῆ-Μαρία. Ἡ νεωτέρα, τοῦ Cousinéry, παρήγαγεν αὐτὸ ἀπὸ τὰ Καλὰ-μερία, οἱ ὠραῖοι τόποι (beaux lieux) ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὴν περιγραφὴν τῆς περιοχῆς τῆς Καλαμαρίας ὑπὸ τοῦ Καμενιάτου ὡς ὠραῖου τοπείου. Τὸ τοπωνύμιον Καλαμαρία ἐμφανίζεται ὁμως εἰς ἔγγραφα τῶν Μονῶν τοῦ Ἁθῶ εἰς χρόνους πολὺ παλαιότερους τῆς Τσάριτσας Μάρας καὶ ὁ Καμενιάτης δὲν γνωρίζει τὸ τοπωνύμιον Καλαμαρία, ἀφοῦ οὔτε νὰ τὸ ἐτυμολογήσῃ κατὰ τὴν περιγραφὴν τῆς περιοχῆς τοῦ ἐπιχειρεῖ καὶ ὀνομάζει τὴν πύλιν τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους τῆς Θεσσαλονίκης, τὴν ὀδηγοῦσαν εἰς τὴν Καλαμαρίαν καὶ ὀνομαζομένην διὰ τοῦτο ἀργότερον τῆς Καλαμαρίας, ἀκόμη μὲ τὸ παλαιὸν αὐτῆς ὄνομα Κασσανδρεωτικὴν. Ἐπομένως ἡ μετονομασία τῆς ἐν λόγῳ πύλης ἀπὸ Κασσανδρεωτικῆς εἰς Καλαμαρίας καὶ ἡ ἐμφάνισις τοῦ τοπωνυμίου Καλαμαρία ἔλαβον χώραν μετὰ τὸ 904 τοῦ Καμενιάτου καὶ πρὸ τοῦ 1083, ἔτους τῆς πρώτης ἐμφανίσεως τοῦ τοπωνυμίου Καλαμαρία εἰς τὰ ἔγγραφα τοῦ Ἁθῶ. Ἀκριβῶς κατὰ τὴν περίοδον 904-960 τοῦ ἀγῶνος τοῦ Βυζαντίου κατὰ τῶν Ἀράβων πειρατῶν τοῦ Αἰγαίου.

Ἐπάρχει ἀκόμη μία ἔνδειξις, ποῦ πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ ἡ γέννησις τοῦ τοπωνυμίου Καλαμαρία καὶ ἡ Σκάλα-μερίας, ἀπὸ τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ προέκυψε τοῦτο. Περὶ τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας Ἀντιγονείας εἰς τὴν δυτικὴν ἀκτὴν τῆς Χαλκιδικῆς καὶ μετὰ τῆς σημερινῆς Νέας Καλλικρατείας καὶ Νέας Ποτειδαίας, ὅπου διετηρήθη εἰς τὰ ἀγιορειτικὰ ἔγγραφα τὸ ὄνομα τῆς ἀρχαίας πόλεως εἰς ὁμώνυμον βυζαντινὸν χωρίον, ὑπάρχουν μέχρι σήμερον Μετόχια τῶν Μονῶν Ἁγίου Παύλου, Ξενοφῶντος καὶ Χελανδαρίου. Ἐκ τῶν μονῶν αὐτῶν αἱ δύο, τοῦ Ἁγίου Παύλου καὶ τοῦ Χελανδαρίου, εὐηργετήθησαν πολὺ ὑπὸ Σέρβων ἡγεμόνων καὶ ἐξ αὐτῶν προέρχονται τὰ ἔγγραφα τῆς Τσάριτσας Μάρας καὶ ὁ μῦθος περὶ τῆς δωρεᾶς αὐτῆς. Ἡ δὲ Μονὴ Ξενοφῶντος φαίνεται ἔχουσα πρώτη κτήματα εἰς τὴν Καλαμαρίαν καὶ εἰς τὰ ἔγγραφα αὐτῆς ἐμφανίζεται διὰ πρώτην φοράν τὸ τοπωνύμιον Καλαμαρία. Ἐρῖς μετὰ τῶν σλαβοευηργετημένων αὐτῶν Μονῶν καὶ τῆς

Μονῆς τοῦ Ξενοφώντος, μαρτυρουμένη μετὰ τὴν Τσάριτσαν Μάραν, τὸ 1539, μαρτυρεῖ ὅτι περὶ τὰ Μετόχια αὐτὰ εἰς τὴν Καλαμαρίαν τῶν Μονῶν αὐτῶν καὶ πρὸς ὑποστήριξιν τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν ἐδημιουργήθησαν αἱ παρετυμολογικαὶ παραδόσεις περὶ Μάρας, ἐπειδὴ δὲ αἱ παραδόσεις αὐταὶ ἀποτελοῦν τὴν παλαιότεραν, σκόπιμον, παρετυμολογίαν τοῦ τοπωνυμίου Καλαμαρία, ἐκεῖ περὶ τὰ Μετόχια αὐτὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ ἡ κοιτίς τοῦ τοπωνυμίου καὶ ἡ Σκάλα-μερίας, ἐκ τῆς ὁποίας αὐτὸ πρέπει νὰ προέκυψεν. Οὕτως ὀδηγοῦμεθα πάλιν εἰς τὴν περιοχὴν, ὅπου τοποθετεῖται ἡ ἀρχαία πόλις Ἄντιγόχεια καὶ ὁ ἐξαφανισθεὶς λιμὴν αὐτῆς, ὁ χρησιμοποιηθεὶς πιθανώτατα ὡς Σκάλα ὑπὸ τῆς «μερίας» τοῦ θεματικοῦ στόλου τοῦ Αἰγαίου, τῆς φρουρησάσης κατὰ λογικὴν ἀναγκαιότητα τὴν Θεσσαλονικὴν ἀπὸ τοὺς φοβεροὺς Ἄραβας πειρατὰς τοῦ Αἰγαίου μετὰ τὸ ὀδυνηρὸν πάθημα τῆς ἀλώσεώς της τὸ 904.

9. Ἐπίμετρον

Ἐπειδὴ ἡ σλαβικὴ βιβλιογραφία εἶναι δυσπρόσιτος παρ' ἡμῖν καὶ ἡ γνώσις τῆς σλαβικῆς γλώσσης ἐλάχιστα διαδεδομένη, παραθέτομεν ἐνταῦθα μετάφρασιν τῆς πρὸς τὴν Τσάριτσαν Μάραν σχετικῆς καὶ πολὺν θόρυβον ἄλλοτε ἐγειράσης περικοπῆς ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Νοβάκοβιτς, ὀφειλομένην εἰς τὸν ἀείμνηστον καθηγητὴν τῆς Ἱστορίας τῶν Μέσων Χρόνων εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης Μιχαὴλ Λάσκαριν.

St. Novaković εἰς *Balkanska Pitanja* (=Βαλκανικὰ Προβλήματα), Beograd 1906, σ. 223-224:

«Πράγματι ὑπάρχει καὶ σήμερον ὀλόκληρος παραθαλασσία περιοχὴ παρὰ τὴν Θεσσαλονικὴν, μεταξὺ ταύτης καὶ τῆς χερσονήσου τῆς Κασσάνδρας, ἣτις ὀνομάζεται Καλαμαρία. Ἐδῶ πράγματι καὶ σήμερον ὑπάρχουν ἁγιορειτικὰ κτήματα. Ἀπὸ καιροῦ ἐγὼ γνωρίζω ἀπὸ ἁγιορείτας μοναχοὺς, ὅτι ἡ Καλαμαρία εἶναι τὸ κυριώτερον Χιλανδαρινὸν κτῆμα, δοθὲν εἰς τὸ Χιλανδάρη ὑπὸ τῆς Τσάριτσας Μάρας καὶ ἐν αὐτῷ παράγεται πολὺς σίτος καὶ ἔλαιον. Τὸ ὄνομα τῆς περιοχῆς ταύτης εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομα τῆς Τσάριτσας Μάρας, τὴν ὁποία οἱ Ἄγιορεῖται ὀνομάζουν: Καλῆ-Μαρία. Ὀλίγον ἀνωτέρω ἐσημειώσαμεν ὅτι ἡ Τσάριτσα Μάρα διέθεσε τὸν ἐκ τῆς χερσονήσου Στόν (=Στάνιο)¹ φόρον ὑπὲρ τῶν τριῶν μονῶν: Ἀρχαγγέλων ἐν Ἱερουσαλήμ καὶ Χιλανδαρίου καὶ Ἁγίου Παύλου ἐν Ἁγίῳ Ὁρει. Ἐξ ἄλλων πηγῶν γνωρίζομεν ὅτι ὁ Οἶκος τῶν Βράνκοβιτς ἐθεώρει τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Παύλου ὡς ἰδικήν του μονήν. Εἰς τοὺς ἐπισκέπτas τῆς μονῆς ταύτης οἱ μοναχοὶ καὶ σήμερον ἀφηγοῦνται μίαν παράδοσιν περὶ τῆς Τσάριτσας Μάρας. Εἰς τὴν μονὴν ταύτην φυλάττεται μέ-

1. Βλ. σημ. 3 τῶν σ. 290-291.

ρος τοῦ Χρυσίου, Λιβάνου καὶ Σμύρνας, τῶν προσφερθέντων ὑπὸ τῶν Μάγων ἐν Βηθλεέμ. Οἱ ἐν τῇ μονῇ γνωρίζουν ὅτι τοῦτο ἐδώρησεν εἰς τὴν μονὴν ἡ Μάρα, ἡ θυγάτηρ τοῦ Δεσπότη τῆς Σερβίας Γεωργίου Βράνκοβιτς καὶ σύζυγος τοῦ Μουράτ, γνωστὴ δὲ ἐν Ἁγίῳ Ὄρει μὲ τὸ ὄνομα Καλὴ-Μαρία¹. Κατὰ τὴν παράδοσιν τὰ δῶρα ταῦτα ἠθέλησεν αὕτη νὰ παραδώσῃ αὐτοπροσώπως εἰς τὴν μονήν, ἀλλὰ ἡ Θεία Πρόνοια διὰ θαύματος ἐμήνυσε πρὸς αὐτὴν ὅτι δὲν πρέπει διὰ τῆς αὐτοπροσώπου παρουσίας της νὰ καταπατήσῃ τὸ Τυπικόν, ὅπερ ἀπαγορεύει εἰς τὸ γυναικεῖον φύλον τὴν προσέγγισιν εἰς τὰς μονάς. Καὶ τοιοῦτοτρόπως ἐξελθόντες οἱ μοναχοὶ πανηγυρικῶς ἐδέχθησαν τὰ δῶρα καὶ μετέφερον ταῦτα εἰς τὴν μονήν, αὕτη δὲ ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἴδια. Ἄλλ' εἰς ὃν τόπον ἡ Τσάριτσα Μάρα παρέδωκε τὰ ἅγια δῶρα ἠγέρθη μνημεῖον, ὅπερ σήμερον ἀκόμη σώζεται² καὶ εἰς τὸ ὅποῖον εἰκονίζεται ἡ Βασιλὶς ἐν βασιλικῇ περιβολῇ μετὰ ὀπλισμένων καὶ ἐν τουρκικῇ ἐνδυμασίᾳ συνοδῶν καὶ ἀπέναντι ταύτης οἱ πατέρες, οἱ δεχθέντες παρ' αὐτῆς τὰ δῶρα».

Γ. Ι. ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ

1. Πρβλ. καὶ Γερασ. Σμυρνάκης, Τὸ Ἅγιον Ὄρος, σ. 605.

2. Πρὸ τῆς πυρκαϊᾶς τῆς Μονῆς τὸ 1902, ὅτε ἐγραφεν ὁ Νοβάκοβιτς (1893). Ἡ πυρκαϊὰ ἐγένετο τὴν 3ην Ἰανουαρίου (παλ. ἡμερολ.) 1902. Βλ. Γ. Σμυρνάκης, ἔ.ά., σ. 605.

ZUSAMMENFASSUNG

G. Theocharidis, Kalamaria.

Bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts trug das Tor der östlichen Mauer von Thessalonike, welches sich am Ostende der Hauptstrasse von Thessalonike, der sogenannten Egnatia-Strasse, befand, den Namen Kalamaria-Tor (Porta-Kalamarias), offensichtlich weil es zu der östlich der Stadt liegenden und Kalamaria genannten Gegend führte. Diesen örtlichen Namen Kalamaria hat heute die süd-östlich von Thessalonike liegende Siedlung von Flüchtlingen bewahrt.

Bis zum Beginn des 10. Jahrhunderts aber, bis zur Zeit des Kameniates nämlich, nannte sich dasselbe Osttor Kassandreotike (Kassandrien-Tor), offensichtlich weil es zu Kassandrien von Chalkidike führte. Es muss also etwas nach der Zeit des Kameniates statt gefunden haben, welches den Namenwechsel des Tores von Kassandrien-Tor zu Kalamaria-Tor verursachte. Was geschah und wann es geschah soll im folgenden untersucht werden.

Es ist bekannt, dass schon in der Komnenenzeit und öfters nach 1204 die grosse administrative Einheit «Katepanikion», welche mehrere vereinigte Themen unter einem «Katepano», einem über den Kommandanten des Themas Strategos stehenden Archon, einfasste, sich auflöst und zu einem «Vandon», zu der kleinsten Einheit eines Themas, herabgeführt und zugleich der «Katepano» dem «Comes», dem Kommandanten eines «Vandon», gleichgesetzt wird.

So fasste das Thema von Thessalonike infolge dieser Reformation zehn «Katepankia» ein, eines von denen die Bezeichnung «Katepanikion Kalamarias» trug. Seine geographische Ausdehnung, wie sie sich auf Grund der Akten der Athosklöster, welche Besitzungen in diesem Bezirk hatten, bestimmen lässt, dehnte sich östlich der Stadt Thessalonike in der Richtung zu Chalkidike vom Fuss des östlich der Stadt liegenden Chortiates-Berges bis zum Hals der Kassandra-Halbinsel und von der Westküste der Chalkidike bis zum Fluss Vatonía (dem alten Olynthios), welcher sich zum Toronaios oder Singitikos Meerbusen ausgiesst.

Dieses «Katepanikion Kalamarias» muss zwischen dem Ende der Frankenherrschaft in Mazedonien (1224) und seiner ersten Erscheinung in den Athosakten im Jahre 1300 gegründet worden sein, da aber der Ortsname

Kalamaria schon im Jahre 1083 erwähnt wird, muss auch ein «Vandon Kalamarias» gegeben haben. Nach der türkischen Eroberung Thessalonikes vom 1430 blieb nur der Orstname Kalamaria, welcher sich bis zu unserer Zeit erhalten hat. Was bedeutet aber Kalamaria?

Die alte Etymologie von Novakovitz, dass Kalamaria von angeblich der Tsaritsa Mara, von der Tochter des serbischen Herrschers Georg Vrankovitz und Gemahlin des Sultans Mourat II stammt, welche Spenden zu Athosklöstern gemacht hatte und welche bei ihnen als Gute-Maria (Kali-Maria) bekannt ist, ist schon längst verworfen worden, da der Ortsname Kalamaria in Klosterakten älteren als die Tsaritsa Mara gefunden worden ist.

Die bis heute herrschende Etymologie von Cousinéry, dass es sich dabei um schöne Ortschaften (Kala-meria) handelt, welche Tafel, Tafrali u.a. angenommen haben, und welche von der Beschreibung des Kameniates der östlichen Ortschaften von Thessalonike als schöne Orten beeinflusst worden ist, kann sprachlich nicht unterstützt werden und ist dem Kameniates und dem Chumnos in ihren Beschreibungen nicht bekannt, obwohl eine schöne Ortschaft immer noch Kala-meria benannt werden könnte und doch nirgends in Griechenland eine schöne Ortschaft Kala-meria benannt worden ist.

Der erste Bestandteil des zusammengesetzten Wortes Kala-meria ist nicht das Adjectivum «kalos-e-on», sondern das Substantivum «scala». Der Artikel des Genetivum hat leicht das Anfangssigma des Wortes weggenommen: Tis-Skala-merias > Tis-s-Kala-merias > i Kala-meria > i Kalamaria. Noch ein anderes zusammengesetztes (Syntheton) Wort mit erstem Bestandteil (Synthetikon) das Wort «Scala» hat, nach Prokop, De aedif. IV, 17, gleichweise aus «ad Scalas veteres» > Kalasvatares oder Kalasvataras in Numidien gegeben. Es ist klar, dass mit Scala-merias > Kala-meria > Kalamaria dasselbe geschehen ist.

Mit dem italienischen Wort «Scala» wurden, wie bezeugt, schon im 7. Jahrh. n. Chr. der Landungsplatz eines Hafens und der Hafen selbst bezeichnet und solche «Scalae» gab es viele im Bereich des ganzen Byzantinischen Staates, wie auch auf der Chalkidike manche solche bezeugt sind. Eine von den letzten im später als Kalamaria bekannten Bezirk befindliche, soll, nachdem sie aus irgendeinem Grund Bedeutung gewonnen hatte, das erste Synthetikon zum Syntheton Scala-merias, welches sich später durch den Genetivartikel zu Kalameria verdarb, gegeben haben.

Das zweite Synthetikon «merias» des Syntheton hat mit schönen Ortschaften nichts zu tun, sondern wurde «meria» und später «tourma» die erste Einteilung einer Themenarmee oder einer Themenflotte, welche unter einem «Merarches» oder einem «Tourmarches» stand, genannt. So bedeutet die

Scala-merias den Landungsplatz und den Hafen einer «meria» oder «tourma» von einer der dreien Themenflotten.

Das Thema von Thessalonike war und wurde niemals ein Seethema, in der Zeit aber der Seeherrschaft der arabischen Piraten von Kreta im ägäischen Meere und nach der unerwarteten und schmerzhaften Eroberung von Thessalonike durch dieselben im Jahre 904 verstärkte die Regierung von Konstantinopel, indem sie auch ihre Seekräfte reorganisierte und indem sie Schutzmassnahmen gegen die Piraten triff, bekanntlich die Landmauern von Thessalonike und vermutlich schützte sie auch noch die Stadt seitens der See, indem sie ihre Bewachung einer «meria» des ägäischen Seethemas übergab, dem Tadel des patriarchen Nikolaos Mystikos, sie habe die rechtzeitige Seeunterstützung der bedrohten Stadt vernachlässigt, Folge leistend.

Diese Flottenabteilung (meria) hatte, aller Wahrscheinlichkeit nach, einen Hafen an der Westküste von Chalkidike dem überwachten Thermäischen Busen offenen als ihre Operationsbasis ausgewählt. Einen solchen Hafen an dieser Westküste gibt es aber heute nicht, dass es aber einen solchen jemals gab, wird von Livius, 44, 10, bezeugt, welcher von einer Landung der römischen Flotte in einem solchen im Jahre 168 v. Chr. spricht. Dieser Hafen soll den Namen Scala-merias bekommen haben, welcher später zu Kalamaria verdorben wurde. Nach der Zurückeroberung von Kreta im Jahre 960 und der Vernichtung der Seeräubergefahr wurde die byzantinische Flotte vom 11. Jahrhundert an vernachlässigt und die Komnenen benutzten fremde angesoldete Flotten, sodass die Scala-merias vergessen und nur als einer unverständlicher Ortsname Kalameria oder Kalamaria verblieben wurde, mit welchem sich später die Paretymologie befasste.

An der Westküste von Chalkidike aber und zwischen dem Kap Ainaion und dem Hals der Halbinsel von Kassandra wird die alte Stadt Antigoneia Psaphara gelegt, eine Stiftung des Antigonos Gonatas im Jahre 280 v. Chr., welche die römische Flotte im Jahre 168 v. Chr. nach Livius, 44, 10, anließ und wessen Verschwindung ihr Adjectivum Psaphara (=sandig, pulverig) an dieser von Seewellen und heftigen Westwinden zerfallenden Westküste von Chalkidike erklärt.

Dazu gibt es heute noch in jener Gegend Metochia der Klöster Xenophon, in dessen Akten der Ortsname Kalamaria zum ersten mal erscheint, Hagiou Paulou und Chilandar, welche von serbischen Herrschern begütert wurden und von welchen die falschen Akten der Spende der Tsaritsa Mara und die Saga über die Kali-Maria (Gute Maria) stammen. Dies weist daraufhin, dass in dem Bezirk dieser Klosterdependenzen der Ortsname Kalamaria geboren wurde und die Scala-merias zu suchen ist, dieser Bezirk aber ist eben der Bezirk, wo Antigoneia Psaphara und ihr Hafen gelegt wird.